

II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme

Workers Movement During II. Constitutional Monarchy Period And A Study On The Problems Brought To By This Movement

Taner Aslan*

Özet

Osmanlı batılılaşması sosyal teşebbüslerin gelişmesini sağlamıştır. Tanzimat'ın sonlarına doğru sendika, grev gibi işçi haklarına yönelik ilk kıpırtıların başladığı görülmüştür. II. Meşrutiyetle birlikte siyasî, sosyal, kültürel ve idarî alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. İşçilerin çalışma hayatını düzenlemek için kurulan sendikalar, işçilerin bilinçlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu çalışmada, II. Meşrutiyet Döneminde, grevlerin meydana getirdiği; sosyal, idarî ve iktisadî sorunlar ele alınmıştır. İşçi grevlerinin ortaya çıkmasında bir takım faktörler etki etmiştir. Bunlar; kötü çalışma koşulları, çalışma saatlerinin fazlalığı, düşük ücret, ücretlerin alınmaması önemli yer teşkil etmiştir. II. Meşrutiyet grevleri, siyasî temelden yoksun, tamamı sendikal örgütlenmeyle değil, kendiliğinden ortaya çıkan grevlerdir. Grevler, yapı, maden, taşıma ve dokuma endüstrilerinde sıklıkla görülmüştür. Bu alanlarda iş bırakmalar, üretimin ve hizmetlerin aksamasına ve durmasına yol açmıştır. Bundan dolayı, iktisadî ve sosyal açıdan büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Başlangıçta hak talepleri şeklinde başlayan grevlerin yoğunluğu, iktisadî açıdan önemli sıkıntı oluşturduğu gibi, grevlerin meydana getirdiği taşkınlıklar, idarî ve güvenlik bakımından da sorun teşkil etmiştir.

Anabtar Kelimeler: Meşrutiyet, Sendika, Grev.

Abstract

Western healing of Ottoman has enabled the development of social undertakings. Towards the end of the Administrative reforms first start of strike and employee organizations for workers' rights was seen. With II. Constitutional Monarchy, significant progress in political, social, cultural and administrative areas has been made. Trade unions established for organizing the working life of workers began to play an important role in awareness of workers.

In this study, the social, administrative and economic issues of strikes occurring during II. Constitutional Monarchy period have been addressed. A number of factors was affected the emergence of workers' strike. These included: poor working conditions, the excess hours of working, low wages, where

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. E- mail: taner.aslan4@gmail.com

wages could not be received. II. Constitutionalist strikes were occurring spontaneously with a lack of political base, and they were not all trade union organizations. Strikes in the construction, mining, transportation and textile industries were often seen. Leaving in this field of business had led to stop of production and disruption of service. Therefore, economic and social aspects have been faced with great difficulties. Initially started in the form of claims, the intensity of the such strikes created important economic problems, bring the rowdy, and the problems in administrative and security terms

Key Words: *Constitutionalism, Union, Strike.*

Giriş

1838'de imzalanan ekonomik anlaşmalarla, 1839 Tanzimat Reformları, Osmanlı Devleti'nde daha liberal bir ekonomiye geçişin yasal zeminini oluşturmuştur. Tanzimat; ticareti, şer'î mahkemelerin yetki alanından çıkarmış ve Osmanlı uyruklarına ilk defa özel mülk edinme hakkı tanıdığı gibi, Osmanlı ekonomisinin kendi içine kapalı, geleneksel yapısının pazar ekonomisine dönüşmesine devletin resmen cevaz verdiği yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu da üretim tarzının değişimine ve sınaî işletmelerin ortaya çıkışına yol açmıştır.¹

19. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan sanayi inkılabı, verimli insan gücü ihtiyacını doğurmuştur. Bu ihtiyaç, işçilerin statülerinde birtakım değişiklikler meydana getirerek, işçilerin örgütlenmesini sağlamıştır. Bu inkılâp, Batı'nın yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin iktisadî ve sosyal vaziyetini de derinden etkilemiş, devletin iktisadî yapısında, dolayısıyla iş gücünde yeni gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuş,² buna bağlı olarak da, işçi sınıfı oluşmaya başlamıştır. Ancak, başlangıçta Osmanlı toplumsal ve ekonomik yapısı içinde, işçi sınıfının örgütlü bir nitelik taşıdığı söylenemez.³ Osmanlı ekonomisi, yapı itibarıyla emeğini satarak geçinen işçinin oluşmasına imkân tanımamıştı, fakat Avrupa'dan gelen rekabet, geleneksel Osmanlı üretim tarzını kaçınılmaz olarak dönüştürmeye başlaması, ücretli sanayi işçisini doğurmuştur.⁴

1839-1919 döneminin siyasî kargaşa ortamı ve ülkenin endüstriyel piyasa ekonomisine hızla geçişi, imalat, ulaştırma, hizmet ve devlet dışı sektörlerde yeni iş olanaklarıyla beraber yeni boyutlu bir işçi hareketini başlatmıştır. Bu dönem, bu özelliğinden dolayı kent işçisinin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Yeni

¹ Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, (der. Donald Quataer - Eric Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul 1988, s. 27.

² Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık Tarihi*, Bilim Kitabevi Yayınları, İstanbul 1987, s.14.

³ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kurumları ve Türkiye Gerçeği*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1979, s. 449.

⁴ Karakışla, a.g.m., s. 28.

yapılan demiryolları, liman ve tersaneler sayesinde kentlerde yeni iş imkânlarıyla beraber işgücü de doğmuştur. Yeni iş kolları işçi örgütlerinin, sınıf bilincinin, işçi hareket ve grevlerinin de başlangıcı olmuştur.⁵

19. yüzyılda, Osmanlı ticaretinde mutlak bir yabancı hâkimiyetinin varlığı görülür. Bu durumun sebepleri açıklanırken, ortaya konulan yaklaşımlarda Osmanlı Devleti'nin Müslüman tebaasının ticarete özendirilmemesinin önemli etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Bu yazıda, 19. yüzyılda işçi sınıfının ortaya çıkışı ile işçilerin, II. Meşrutiyet Döneminde hak talep etme adına sendikal ya da sendikal olmadan yaptıkları grevlerin yol açtığı; iktisadî, idarî ve toplumsal sorunlar ele alınmıştır. Türkiye'de işçi hakları ve grev üzerine yapılan çalışmalar, ağırlıklı olarak dönemin gazete ve dergileri esas alınarak yapılmıştır. Bu çalışmalarda, arşiv kaynakları sınırlı olarak kullanılmıştır.⁶ Daha önceki çalışmaların, arşiv verileriyle karşılaştırılması, Türk işçi hareketleri tarihi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bu çalışmada, ülkemizde yabancı sermayenin, devletin malî gücünü ve dolayısıyla işçi gücünü nasıl elde ettiğine yer verilmiştir. Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinden elde edilen bulguların değerlendirilmesi biçiminde gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde İşçi Hareketlerinin Ortaya Çıkışı

Marx'ın 'Sanayi Ordusu' adını verdiği işçi sınıfı, 1800 yıllarından itibaren Avrupa'da doğmaya başlamış, 1850'lerde proletarya tüm nüfusun üçte birine, 1909'larda ise yarısına kadar ulaşmıştır. Bu sebeple, işçi sınıfı gerçek kimliğini sanayileşme süreci sonucu kazanabilmiştir.⁷ Bu süreçle, toplumla işçilerin ve işçilerle işverenler arasındaki ilişkiler artmıştır. Bu ilişkiler, düzenlenmesi gereken birçok anlaşmazlıkları da ortaya çıkartmıştır. 19. yüzyılda, bilhassa işverenlerin kendi çıkarlarını düşünmesi ve işçileri sömürmesi, işçiler arasında kendiliğinden bir dayanışmanın oluşmasına yol açmıştır.⁸

Sanayi devrimi ile kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi sonucu, işçi ve kapitalist sınıflar arasındaki çelişkiler daha belirgin boyutlar kazanmıştır. Sanayi devriminin başlangıcında, işçiler neye karşı ve hangi yollardan mücadele etmeleri gerektiğini bilmeden işi durdurup makineleri kırıyor, fabrikaları tahrip ediyorlardı. İşçiler, bununla yalnızca fabrika sahiplerine isyan ettiklerini hissettirmek istiyorlardı. Sanayi devriminin başlangıcında öfkelerini üretim araçlarına yönelten işçiler, giderek bu tür eylemlerinin anlamsız ve yanlış olduğunu fark etmişlerdir. Sömürülmelemlerinin ve işsizler ordusunun ortaya

⁵ Karakışla, a.g.m., s. 52.

⁶ Örneğin bu hususta Oya Sencer'in *Türkiye'de İşçi Sınıfı* ve Mesut Gülmez'in *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)* eserleri dikkati çekmektedir.

⁷ Orhan Türkdoğan, "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, XI/2, (1981), s. 5.

⁸ Osman Sulhi Aksu, *Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt*, Ankara 1974, s. 13.

çıkmasının asıl nedeninin kapitalist düzendeki mülkiyet biçimi olduğunu anlayan işçiler, grev silahını daha bilinçli olarak kullanmaya başlamışlardır. Böylelikle işçiler, neye ve kime karşı grev yapmaları gerektiğini anlamışlardır.⁹

Avrupa'da sanayi inkılâbının işçi sınıfını ortaya çıkarması ile Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra bu anlamda işçi sınıfının ortaya çıkışı arasında paralellik vardır. Sanayinin gelişimi, nüfusu oluşturan etnik grupların kapalı topluluk yapılarının çözülmesini beraberinde getirirken, toplum sınıfları ve etnik tabakaların ayırım çizgilerini belirginleştirir, farklılaşmalarını vurgular.¹⁰ Bu anlamda, Tanzimat Dönemi (1839-1870), endüstri ve işçi meseleleri açısından yeni bir dönem sayılabilir. Bu dönem, sınaî gelişimin tabii akışından, iç ve dış unsurların etkisiyle saptığı, eski üretim biçimlerinin yer yer yıkıldığı, yeni sınaî biçimlerinin ülkeye zorla yerleştirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Anılan dönemde, devlet sanayisinin yanında, özel fabrikalar da 1839'dan sonra kurulmaya başlamıştır. Bu fabrikaları kuranların hemen hepsi, yabancı kapitalistler, bir kısmı da azınlıklardır. Yabancıların bu türlü fabrikalar açmalarında, 1838 Serbest Ticaret Anlaşması'nın tanıdığı ayrıcalıklar ve 1858 Arazi Kanunnamesi'ne 1869'da eklenen, yabancıların Osmanlı Devleti'nde mülk ve toprak edinebilmelerini mümkün kılan hükümlerin önemli etkisi olduğu söylenebilir.¹¹ Bu kanunlarla, Tanzimat sonrası dönemde, mirî toprak rejiminin yıkılışı tamamlanmış, ancak yerine dönemin koşullarına uygun yeni bir düzen

⁹ M. Şehmuz Güzel, *Grev*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul 1993, s. 13-14. Grev sözcüğü, dilimize Fransızcadan geçmiştir. İlk anlamı kumsal olan bu sözcüğün iş bırakımı anlamında kullanılması 1800'lere rastlamaktadır. O yıllarda işçiler, yüzyıllardan beri emekçilerin topladığı, iş beklediği, gösteri ve toplantılarını düzenlediği Paris'in Grev Meydanı'nın adına izafeten, iş bırakımı eylemlerine grev demeye başlamışlardır. Bkz. M. Şehmuz Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul 1993, s. 135. Grevin çeşitli tanımları vardır: Bunlardan bir kaçını buraya alıyoruz. Grev, "işverenin, işçi isteklerini kabul etmesini sağlamak amacı ile işçiler tarafından işin topluca ve birlikte hareket edilerek bırakılmasıdır." (Güzel, *a.g.e.*, 1993, s. 16). Grev, "emek ile sermaye ve işçi ile işveren arasındaki çarpışmanın bir şekil ve aşamasıdır." Bkz. Orhan Tuna, *Grev Hakkı*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1962, s. 11. Grev, "çalışma koşullarını kendi lehlerine değiştirmek ve yeni haklar, çıkarlar sağlamak amacı ile işçilerin çoğunun önceden aralarında karar vermek suretiyle bir işyerinde veya bölgede belirli veya belirsiz bir süre için çalışmaya son vermeleri"dir. Bkz. Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, Ankara 1976, s. 457. Grev, "çalışanların yaşam ve çalışma koşullarını korumak, bu koşullarda iyileştirme ve düzeltmeler sağlamak, ücret artışı, çalışma süresinin kısaltılması vb. amaçlarla işverenler ve işverenlerin oluşturduğu kapitalist sınıfa karşı ya da kamu kuruluşları kararları üzerinde baskı yapmak amacıyla, belirli veya belirsiz bir süre için gönüllü olarak topluca ve birlikte bir hareketle, ekonomik alanda bir işyeri, işletme, işkolu veya bütün işkollarında, coğrafi alanda bir semt, kent, bölge veya bütün ülkede işi yavaşlatma, önemli ölçüde aksatma ya da tümüyle durdurma eylemi"dir. (Güzel, *a.g.e.*, 1993, s. 17).

¹⁰ Türkdoğan, *a.g.m.*, s. 11.

¹¹ Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969, s. 85; Türkdoğan, *a.g.m.*, s. 11.

getirilememiştir.¹² Yabancılar tanınan ayrıcalıklar sonucu özel teşebbüsler giderek artmış, yeni yeni imzalanan ticaret antlaşmaları, 1838 anlaşmasının hükümlerini, Osmanlı Devleti zararına ağırlaştırmaktan başka bir yenilik getirmemiştir. Böylece devlet, kolay hammadde sağlayan bir ülke ve yabancı kapitalistlerin ürünleri için tam bir açık Pazar niteliği haline gelmiştir.¹³ Bu durum, Osmanlı'da ticarî hayatı bütünüyle yabancı ve Osmanlı gayri Müslim azınlıkların denetimine sokmuştur.¹⁴ Bazı endüstri kollarında, özellikle Batılı tüccar ve iş adamlarının etkisiyle, küçük atölye endüstrisinden Batı anlamında fabrikalara geçiş gerçekleşmeğe başlamıştır. Bu olay, daha çok Rumeli'de, yerli burjuvaların yardımı ve devletin bu kişileri, zorunluluklar yüzünden desteklemesiyle gerçekleşebilmiştir. Köklü bir değişiklik olmasa da modern endüstriye geçişin ilk adımları bu dönemde atılmıştır. Bunun ilk örneği Bulgaristan'da Pilevne'de 1834'te kurulan ve devletten de destek gören aba dokuma fabrikasıdır.¹⁵ Bundan bir yıl sonra Filibe yakınında bir dokuma fabrikası daha kurulmuştur. Bu fabrikaların ilk olarak Rumeli'de kurulmuş olması ilk birikimin burada sağlanabilmiş olmasına dayanır. Bu da, Balkanlarda 19. yüzyılda kiralık emeğin doğmasına yol açmıştır.¹⁶

19. yüzyıl başlarında hızlanmış olan toprak düzenindeki çözülme, işçilerin büyük şehirlere akınını ve kullanılabilirliğinden fazla işgücünün emek piyasasına sunulmasını hızlandırmıştır. Bu, köy kaynaklı işçilerin yanında, çözülmekte olan küçük endüstri kollarının açıkta kalan usta ve işçileri de kiralık emek ordusunu güçlendirmiştir. Bunun sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'nda tek tek işçilerden değil, işçi kitesinden söz edilebilir. 1839 sonrasının endüstriyel atılımı, işçilerin yavaş yavaş bir kitle niteliği kazanmalarına yol açmıştır.¹⁷ Bu dönemde, makinelere karşı hareketler çoğalmakta,¹⁸ işçi sayısı hızla artmakta, yeni iş koşulları ve çeşitli işçi hareketli ortaya çıkmaktadır.¹⁹ İşçi hareketlerinin temelinde özellikle yabancı sermayenin çalışanları istismar etmesi ve düşük ücretlerle çalıştırması yatmaktadır.²⁰ İşçi hareketleri, işçi sınıfının genel

¹² Sencer, *a.g.e.*, s. 76.

¹³ Sencer, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁴ Sedat Ağralı, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, Son Telgraf Matbaası, İstanbul 1967, s. 18.

¹⁵ 1839'larda, bu fabrikada 80 Bulgar işçi ve 2 Çek usta çalışmaktadır. Sencer, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁶ Sencer, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁷ Sencer, *a.g.e.*, s. 89.

¹⁸ Makinelerin insan emeğinin yerine geçmesiyle, işsiz kalmak korkusu bu teşebbüslere yol açmıştır. 1851'de Samakof'da kurulmuş olan mekanik tarağa karşı girişilen hareket, bu türlü hareketlerin en ilginçlerindedir. Özellikle kadın işçiler, kürek, balta ve sopalarla, bir dokuma atölyesine hücum eder ve ancak kendilerine bu mekanik tarağın kullanılmayacağı sözü verildikten sonra hareketten vaz geçerler. Bkz. Sencer, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁹ Sencer, *a.g.e.*, s. 89.

²⁰ Erdinç Yazıcı, *Osmanlı'dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Aktif Yayınları, Ankara 1996, s. 91.

çıkarlarını ve işçilerin sömürüden kurtulma mücadelelerini tümüyle kapsar.²¹ Özellikle devlet endüstrisi ve yapı endüstrisi (kara ve demiryolları) işçi sayısını arttıran kaynaklar olmuştur. Endüstri sahasında bu dönemde iş koşulları, güç ve yıpratıcıdır. Ücret düşük tutulmakta ve karşılığı tam olarak ödenmemektedir. Hafta sonu kavramı diye bir şey yoktu. Zira hafta sonu çalışmaz iseler ücretleri kesiliyordu. Bu yüzden işçilerin çalışmadığı gün yoktu. Yabancı işçilerin durumu Türk işçileri gibi değildi. Onlar her türlü imtiyaza sahiptiler.²²

Osmanlı İmparatorluğu'nda işçiler her bakımdan yoksul ve perişandı.²³ İş saatleri gün doğuşundan gün batışına kadar olarak belirlenmişti. Yer yer 14-16 saate kadar yükselmekteydi. İşçilerin çalışma koşulları da oldukça kötüdür. Hasta işçiye hiçbir ücret ödenmeden işten çıkartılırdı. Şirket yöneticileri işçiye kötü davranmakta, birçok haktan da yoksun bırakmaktaydılar. İşçilerin, sağlık örgütleri olmadığı gibi, hiçbir güvenliğe de sahip değildiler. Henüz iş yasaları çıkmadığı gibi, ne sigorta haklarından yararlanabilir, ne de geleceklerine güvenle bakabilirlerdi.²⁴ Ayrıca, fabrika ve işyeri kapılarında büyük bir işsiz kalabalığı beklediğinden ve işçi haklarını koruyucu hiçbir yasa bulunmadığından işçinin elinde ücretini yükseltecek imkân olmadığı gibi, bunu isteyecek bilinç de yoktu.²⁵

İktisadî şartların meydana getirdiği olumsuz hayat koşulları, artmayan ve ödenmeyen işçi ücretleri ile ağır çalışma koşullarının oluşturduğu birikim, II. Meşrutiyetin getirmiş olduğu hürriyet ortamında kendini ifade hakkını elde edebilmiştir.²⁶ Ekonomik sıkıntıların artması ile birlikte işçilere sunulan çalışma koşulları grev hareketlerine yol açmıştır.²⁷ Ayrıca, başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işçilere sahip çıkması ve grevlere sıcak bakması da grevlerin artmasında etkili olmuştur.²⁸

²¹ Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968, s. 5.

²² Hüseyin Avni Şanda, *1908 İşçi Hareketleri*, İstanbul 1976, s. 28; Sencer, *a.g.e.*, s. 94-95; A. Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri 1850-1920*, Ankara 1997, s. 269.

²³ Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul 1955, s. 59.

²⁴ Sencer, *a.g.e.*, s. 95-96.

²⁵ Sencer, *a.g.e.*, s. 94-95.

²⁶ Hüseyin Avni, *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar*, Akşam Mat., İstanbul 1332, s. 18; Güzel, *a.g.e.*, 1993, s. 63-64.

²⁷ M.N.A. Nicole, "Bursa'da Kadın İşçilerin 1910 Grevi", *Toplumsal Tarih*, sayı 39, Mart 1997, s. 7-10; M. Şehmuz Güzel, "1908 Kadınları", *Tarih ve Toplum*, cilt 2, sayı 6-12, 17 Temmuz 1984.

²⁸ Fikret Adanır, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulusal Sorun İle Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, (der. Erik Jan Zürcher, Mete Tuncay), İletişim Yay., İstanbul 1995, s. 67-68; krş. Mesut Gülmez, *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri, 1936 Öncesi*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara 1991, s. 13.

Osmanlı Devleti'nde birçok iş sahası yabancı sermayenin elindeydi ve bu sermayenin emrinde birçok Türk işçisi çalışmaktaydı. Yabancılar, Osmanlı memur ve işçilerine göre daha iyi ücret almaktaydılar. Osmanlı memurları, yabancı memurların kendilerinden daha fazla ücret aldığı ve ayrıcalık yapıldığı gerekçesiyle hükümete şikâyet dilekçesi göndermişlerdir.²⁹ Bu durum, Türk işçilerinin greve gitmelerinin önemli sebepleri arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti'nde İşçi Örgütlenmeleri

Temel hak ve özgürlüklerin kazanılması ve bu hakların uzun mücadeleler sonucu elde edilmesi sosyolojik bir olgu niteliğindedir. Tarihte birer mücadele örgütü olarak ortaya çıkan ve sosyolojik bir olgu olan sendikalar, Türk siyasal hayatında zaman zaman ön plana geçmiş ve siyasal karar merkezlerine etkide bulunan rollere sahip olmuşlardır. Bizde sendikaların oluşumu yakın bir geçmişe dayanır. Osmanlı Devleti, tüm olarak tarımsal bir ekonomiye dayandığından ve sanayileşme hareketi bir kaç imtiyazlı yabancı kuruluş dışında var olmadığından, Batı'da olduğu gibi işçi ve işveren ilişkileri oluşmamıştır.³⁰ Meşrutiyet öncesinde büyük kentlerde, limanlarda ve stratejik sektörlerin bulunduğu alanlarda, işçilerin dernekleşmelerine ve sendika faaliyetlerine tanık olmaktadır.³¹

1908 öncesinde sendika anlayışı yaygın değildi. İlk işçi kuruluşları sendika veya işçi örgütü olmaktan ziyade bir nevi hayır cemiyetleriydi. Yapılan araştırmalar, işçilerle ilgili bir cemiyetin 1871'de kurulan Ameleperver Cemiyeti olduğunu göstermiştir.³² Osmanlı aydınlarının iştirakiyle kurulan Cemiyet ile Avrupa'daki işçi teşekkülleri arasında geniş bir mesafe vardır ve gerçek bir işçi derneği olmaktan uzaktır.³³ Cemiyet'in kökü 1868'lere kadar gitmektedir. Bazı yazarlarca bu Cemiyet, ilk işçi cemiyeti olarak ileri sürülmekle beraber,³⁴ Sencer ve Güzel, bunun bir işçi derneği olmadığı ve işçilere yardım etmek üzere kurulan ve daha önceki yıllarda rastlanan hayır kurumlarının bir örneği olduğunu belirtmektedirler.³⁵ Bu Cemiyet, işçilere iş bulma ve yoksul işçilere

²⁹ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987, s. 99.

³⁰ F. Saymen, "Sendikalar Kanun Tasarısı Hakkında Mütalâa", *İşveren*, cilt 1, sayı 2, 1962-1963, s. 10 vd; M. Yurdal, *Türkiye'de İşçi Hareketleri ve Sendikal Haklar*, yay. y., İstanbul 1986.

³¹ Türkdoğan, a.g.m., s. 14.

³² İstanbul'da yaşayan yabancılar ile gayrimüslim Osmanlı burjuvaları tarafından muhtaç işçilere yardım etmek amacıyla, İtalyan Opera'ya Derneği (1866), Emek Dostları (Amis du Travail 1866), Yunan Derneği Omania kurmuşlardır. Bkz. Karakışla, a.g.m., s. 38-39.

³³ Sülker, a.g.e., 1955, s. 7; Sülker, a.g.e., 1987, s. 14; Sencer, a.g.e., s. 96-97; Yazıcı, a.g.e., s. 92; Turan Yazgan, "Türkiye'de Sendikal Hareketler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, cilt 2, sayı 20, s. 65.

³⁴ Sülker, a.g.e., 1987, s. 14; Kurthan Fişek, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*, Doğan Yayınevi, Ankara 1969, s. 44.

³⁵ Sencer, a.g.e., s. 408; M. Şehmus Güzel, "1871 Ameleperver Cemiyeti", *Bilim ve Sanat*, sayı 8, Ağustos 1981, s. 43-45.

yardım da bulunmaktaydı. Bu açıdan, Cemiyet'i bir iş bulma kurumu ve hayır cemiyeti şeklinde de tanımlayabiliriz.³⁶ Ancak, bu Cemiyet'in Marksist eğilimler taşıdığı da iddia edilmektedir.³⁷

1871'de kurulan Ameleperver Cemiyeti, 1872'de kapatıldıktan sonra, sınıf bilinci taşıdığı söylenebilecek gerçek anlamdaki ilk işçi örgütü, İstanbul Tophane fabrikalarında çalışan işçiler tarafından 1894'te gizlice kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti'dir.³⁸ Sayılğan'a göre bu Cemiyet, komünist manifestosunun esaslarına uygun, ihtilalci, Marxist bir teşekküldür.³⁹ İşçilerin kötü çalışma koşullarına karşı birleşmesinden doğan bu derneğin çalışmaları bir yıl kadar sürebilmiş, kurucularının tutuklanmasından ve sürülmesinden sonra dağılmıştır.⁴⁰ Bu Cemiyet'in dağılmasından sonra, Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurîn ve Müstahdemîn Cemiyet-i Uhuvvetkârîsi kurulmuştur.⁴¹ Bu sendika, Meşrutiyetin ilanından sonra bir sendika hüviyeti kazanacaktır.⁴²

1866 yılından sonra kurulan işçiyi koruma dernekleri, Türkiye'deki yabancı burjuvaların ve zamanın İstanbul sosyetesinin kurduğu hayır cemiyetlerinden başka bir şey değillerdir.⁴³ Gerçek anlamda işçi örgütleri kurmanın olanaksız olduğu 1908 öncesindeki örgütlenme çabalarının, gelecek yıllardaki örgütlenmenin ilk çekirdeğini oluşturabilecek yardım sandıkları kurulması çerçevesinde toplandığı anlaşılmaktadır.⁴⁴

Meşrutiyetin ilanından önce, Osmanlı Devleti'nde ne kurulu sendika ne iş, ne de iş sigortası vardı.⁴⁵ Meşrutiyetle birlikte, çeşitli işkollarında pek çok sendika kurulmaya başlamıştır. Bu sendikalar arasında, sınıfsal bir yapısı olan Selanik Tütün İşçileri Sendikası önemlidir.⁴⁶ 7 Eylül 1908'de, Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyeleri, Selanik'te sosyalist bir temel üzerine karma bir işçi sendikası kurma işine girişmişlerdir. Aynı dönemde Manastır'da sınıf bilincine dayalı işçi örgütünün de temelleri atılmış ve asıl amaç işçi sınıfı arasındaki

³⁶ Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi*, cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 792.

³⁷ Türkdoğan, a.g.m., s. 14.

³⁸ Sülker, a.g.e., 1955, s. 11; Sencer, a.g.e., s. 157; Türkdoğan, a.g.m., s. 14; Karakışla, a.g.m., s. 39.

³⁹ Türkdoğan, a.g.m., 1981, s. 14.

⁴⁰ Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1991, s. 408.

⁴¹ Sencer, a.g.e., s. 160; Yazgan, a.g.m., s. 20.

⁴² Sencer, a.g.e., s. 205.

⁴³ Sencer, a.g.e., s. 104.

⁴⁴ Sencer, a.g.e., s. 160.

⁴⁵ Şanda, a.g.e., 1935, s. 11.

⁴⁶ Sencer, a.g.e., s. 205-206.

milliyetçi çatışmaları ortadan kaldırmak olarak belirlenmiştir. 1908'de Kasanti'de, tütün işçileri Türk - Bulgar Sendikasını kurmuşlardır.⁴⁷

1895'te kapatılan Osmanlı Amele Cemiyeti'nin müntesipleri de Ağustos 1908'de Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Ancak derneğe askerler de katılmış olduğundan ve yeni Cemiyetler Kanunu'na da uymadığından ömrü uzun olmamıştır.⁴⁸ Sendika, Tatil-i Eşgâl Kanunu'yla beraber çok geçmeden lağvedilmiş, ancak Nisan 1910'da Osmanlı Sanatkarlar Cemiyeti adıyla tekrar ortaya çıkmıştır.⁴⁹ Matbaalarda çalışanlar da Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti'ni kurmuşlardır (1909).⁵⁰ Dr. Arhangelos Gabriel'in başındaki Anadolu Osmanlı Demiryolu Memur ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkâranesi adlı işçi derneği ise en ciddi dernek olarak göze çarpmaktadır.⁵¹ Şark demiryolları işçileri de bir Dayanışma Cemiyeti çatısı altında örgütlenmişlerdir.⁵²

İşçi kuruluşlarının bazıları sendika şeklinde, bazıları da sendika şeklinde değildi. İşçi örgütlenmesi, doğrultusu ve yönetici fikirleri açısından önem taşır. 1908'de başlayan örgütlenmenin hızını, Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun bazı işyerlerinde sendika kurulmasını yasaklayan maddeleri bile durduramamıştır. Türlü adlar ve biçimler altında, işçi birlikleri hemen bütün iş kollarında ortaya çıkmıştır.⁵³

Cemiyetler Yasası sonrasında kurulan değişik nitelikli bir başka örgüt, Şark Şimendiferleri Kumpanyası'nın eski işçilerince, yani işsizlerce 6 Mart 1911'de kurulan, tüzük ve kuruluş bildirisi de 18 Mart'ta Dahiliye Nezareti'ne verilen Çalışkan Kardeşler Cemiyeti'dir. Bu örgüt, 27 Nisan 1911'de Tatil-i Eşgâl Yasası'na dayanılarak kapatılmıştır.⁵⁴

Vodina'da sosyalizan bir öğretmen, Tekstil İşçileri Sendikası'nı kurmuştur. Ayrıca Rumeli'nin Selanik, Üsküp, Drama, Kavala, Manastır ve diğer şehirlerinde, tütün, demiryolu, dokuma ve diğer iş kollarında, meslek sendikaları ve genel işçi birlikleri kurulmuştur.⁵⁵ Vlahof adında bir sendikacı, Selanik'te Federation Societe Ouvriere adlı bir cemiyet teşekkül etmiştir.⁵⁶

⁴⁷ Sencer, *a.g.e.*, s. 206; Karakışla, *a.g.m.*, s. 41.

⁴⁸ Sülker, *a.g.e.*, 1955, s. 15; Sencer, *a.g.e.*, s. 207; Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 408.

⁴⁹ Karakışla, *a.g.m.*, s. 39.

⁵⁰ Sülker, *a.g.e.*, 1955, s. 15.

⁵¹ Toprak, *a.g.m.*, 1988, s. 49-50.

⁵² Karakışla, *a.g.m.*, s. 40.

⁵³ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 409.

⁵⁴ Ali Birinci, "II. Meşrutiyet'te İşsizlerin Kurduğu Çalışkan Kardeşler Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Sayı 64, Nisan 1989, s. 12-14; Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 410.

⁵⁵ Sencer, *a.g.e.*, s. 224; Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 410.

⁵⁶ Sencer, *a.g.e.*, s. 226.

Rumeli'de işçi örgütlenmesi sosyalist bir temele dayanmaktadır. İstanbul ve İmparatorluğun diğer bölgeleri için de benzer durum söz konusudur. İstanbul'da da, işçi örgütlerinden önemli bir kısmının sol temel üzerine kurulduğu söylenebilir. Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti'nin uzantısı olarak kurulan Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti, geleneksel olarak sola yatkın ve devrimci bir cemiyettir.⁵⁷ Örgütlenme hareketleri, özellikle Rumeli'de tümüyle sosyalist fikirlerin ve sosyalist kuruluşların etkisinde gelişmiş, bu etki çeşitli yollardan İmparatorluğun diğer bölgelerine de geçmiştir.⁵⁸

Osmanlı Devleti'nde İşçi Hareketlerinin Meydana Getirdiği Sorunlar

Osmanlı'da işçi sınıfı örgütlenmesi, klasik üretim tarzından Batı ölçeğinde fabrikaların tesis edilmesi arasındaki güçlü ilişkiden kaynaklanmaktadır.⁵⁹ İlk işçi hareketleri, işveren kesimin işçi haklarını hiçe sayan tutumu karşısında, işçilerin tam manasıyla örgütlü olma fikrinden bağımsız olarak, direnme şeklinde ortaya çıkmıştır.⁶⁰

Daha önceki dönemlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nda, çeşitli işçi hareketlerine rastlanmakla birlikte, bu hareketler gerek genel gidişleri, gerek amaçları, gerekse örgütlenme biçimleri açısından, 1870-1908 ve 1908-1919 dönemlerinde ortaya çıkan tatil-i Eşgâl olaylarından farklıdır. Osmanlı işçi hareketlerinin, gerçek bir grev niteliği kazanması ve kamuoyunda yankı bulması 1870'lerden sonraki yıllara rastlar.⁶¹

1870'lere kadar makinelere karşı yapılan eylemlerin dışında ücretlerin azlığından bir iki işçi hareketi gazetelere yansımıştır. Bunların haricinde ciddi işçi hareketlerine 1839-1870 arasında rastlanmamıştır.⁶² Osmanlı Devleti'nde ilk grev 1863'te Zonguldak kömür madenlerindeki işçi grevidir. Ardından Şubat 1872'de İstanbul'daki Beyoğlu Telgrafhane işçilerinin grevi baş göstermiştir.⁶³ Mart 1872'de Yarımburgaz – Ömerli demiryolu yapımında çalışan bazı ustalar ile kalifiye işçiler işi bırakmışlar, raylar üzerine kurdukları çadırlarda üç hafta süreyle oturma eylemi yaparak yapım çalışmalarına engel olmuşlardır. 13 Nisan 1872'de İzmit demiryolu yapımında ustabaşı ile Hırvat işçiler arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden çalışmalar bir süre durmuştur.⁶⁴ Zaptiye Nazırı, düzeni sağlamak üzere sıkı önlemlere başvurmuştur. Sencer, yabancı şirketlerce yaptırılmakta olan bu yolların yapımında çalışan Türk işçilerin çıkardıkları

⁵⁷ Sencer, *a.g.e.*, s. 226.

⁵⁸ Sencer, *a.g.e.*, s. 241.

⁵⁹ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 90.

⁶⁰ Ağralı, *a.g.e.*, s. 18; Yazıcı, *a.g.e.*, s. 91.

⁶¹ Sencer, *a.g.e.*, s. 132.

⁶² Sencer, *a.g.e.*, s. 103.

⁶³ Karakışla, *a.g.m.*, s. 30.

⁶⁴ Sencer, *a.g.e.*, s. 133; Karakışla, *a.g.m.*, s. 30.

olayların temelinde, kötü iş koşulları kadar, yabancılara duyulan kinin de payı olduğunu düşünmektedir. Bu işçilerden biri silahlı olduğundan, şirket, işçileri yol üzerindeki çadırdan çıkarabilmek için güç kullanamamış ve iş, ilgili mahkemeye götürülmüştür. Olay, işin üç hafta aksamasına yol açmıştır. 8 Nisan'da da benzer bir hadise İzmit dolaylarında yaşanmıştır. İşçilerle şirket ortakları arasında sert bir çatışma olmuş, işçiler işverenleri tehdit ederek greve gitmişlerdir.⁶⁵

24 Ocak 1873'te İstanbul tersane şantiyelerinde 500-600 kadar işçi on bir aydan beri ödenmeyen ücretlerini talep ederek iki gün iş bırakmıştır. Greve giden işçiler, ertesi gün greve katılmayan işçileri koruyan askerlerle çatışmışlardır. Bu işçiler, açlıktan kırıldıklarını söyleyerek askerlere ait ekmekleri yağmalamışlar, ardından Babıali'ye gelerek Sadrazama bir dilekçe vererek, durumlarını anlatmışlardır.⁶⁶ 27 Ocak'ta tersane amele ve marangozları yiyecek ekmekleri olmadığını, bir aydan beridir eşlerinin dilendiklerini, yakacak odun bulamadıklarını beyan ederek greve gitmişlerdir⁶⁷. 9 Haziran 1875'te Tersane'de 1200 işçi, ücretlerinin ödenmediği gerekçesiyle iş bırakmışlardır. Ağustos ayında da Taksim'de inşaat işlerinde çalışan Müslüman işçiler greve gitmişler, üç kadaastro mühendisini de hırpalamışlardır. Bu greve kışlanın bahçesindeki askerlerde katılmış, ancak garnizon komutanının suçluları tutuklamasıyla son bulmuştur. Olay, yerli Müslüman işçilerin, yabancı kadaastro mühendislerine bir tepkisidir. İşçiler, içinde buldukları kötü iş koşullarının suçunu kendilerini çalıştıran yabancılara yüklemektedirler. 13 Ekim 1875'te de Sirkeci hamalları ücretlerinin yükselmesi için greve gitmişlerdir.⁶⁸

1875'te Osmanlı hazinesinin iflas etmesiyle grev hadiselerine daha sık rastlanmıştır. Bundan dolayı ücretleri ödenmeyen işçiler, ücretlerini talep ederek greve gitmişlerdir.⁶⁹ 18 Şubat 1876'da Hasköy Tersanesinde, İngiliz makinist ve işçileri greve gitmişlerdir. Bunlar, yerli işçilerle değil ayrı olarak greve gitmişlerdir. 24 Şubat 1876'da da arabacılar Christaki Efendi'ye karşı harekete girişmişler ve 200 kişi şirketin ortaklarından Christaki Efendi'nin arabasının etrafını çevirmişlerse de, askerler işçileri dağıtmıştır. 23 Mayıs 1876'da birikmiş ücretlerini tahsil etmek için greve giden işçilerden bazılarının, kendilerine verilen önerileri kabul etmesi üzerine işçiler arasında çatışma çıkmış, hadise güvenlik güçlerinin müdahalesiyle önlenebilmiştir.⁷⁰

1878 sonlarında işçi hareketleri yeniden başlar. 1908 tarihine kadar ücretlerin az ve zamanında verilmemesi, çalışma koşullarının kötü oluşu üzerine birçok iş kolunda çalışan işçiler greve gitmişlerdir. Bu grevleri ve mahiyetini

⁶⁵ Sencer, *a.g.e.*, s. 134-135.

⁶⁶ Sencer, *a.g.e.*, s. 136; Karakışla, a.g.m., 30.

⁶⁷ Sencer, *a.g.e.*, s. 135.

⁶⁸ Sencer, *a.g.e.*, s. 139; Karakışla, a.g.m., s. 30.

⁶⁹ Karakışla, a.g.m., s. 31.

⁷⁰ Sencer, *a.g.e.*, s. 140-141.

burada zikretmek hem çalışmanın konusu olmadığından hem de çalışmanın boyutunu aşacağından sayısını vermekle iktifa edeceğiz. Bu hareketlerde, işçilerle güvenlik güçlerinin sık sık karşılaştıkları ve işçi hareketlerinin baskıyla dağıtıldıkları görülmektedir. 17 Ekim 1878 tarihli terzilerin başlattığı grevde polis, işçileri dağıtmak için güç kullanmış, bazı göstericileri tutuklamış ancak daha sonra serbest bırakmıştır.⁷¹ 1876'da 8 greve ve iş bırakma eylemine rastlanmaktadır.⁷² 1878'den 1880'e kadar aynı gerekçelerle 11 grev meydana gelmiştir.⁷³ 1880'den sonra Abdülhamit'in baskı idaresi bu tür hareketleri ortadan kaldırmıştır.⁷⁴ Abdülhamit idaresinin her türlü toplantı hürriyetini yasakladığı ortamda, işçilerin toplu hareketlere girişmelerinin imkânsız olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Bu tür hadiseler patlak vermiş olsa bile kısa bir süre içinde bastırılmaktaydı. Özellikle de 1887'den sonraki dönem, işçi hareketlerinin zayıfladığı ya da yeraltına indiği dönem olarak kabul edilebilir. 1886-1902 yılları arasında hiç grev olmamış, 1908'e kadar ise 35 greve rastlanmıştır.⁷⁵ 1908 öncesi, işçilerin durumlarını iyileştirmek amacıyla işverenlerine karşı açık savaşıma girişmeleri için elverişli bir siyasal ortam oluşturuyordu. Bu dönemde sansür memurlarınca yazılardan çıkartılan ve kullanılması yasaklanan sözcükler arasında grev de bulunmaktadır.⁷⁶ 1906 tarihindeki grevi ise sansürden dolayı ancak 1908 de Sabah gazetesinden öğrenebilmekteyiz.⁷⁷

1908 öncesinde yapılan grevlerin büyük çoğunluğu, ücret artışı ve özellikle birikmiş ücret alacaklarının ödenmesini amaçlayan ekonomik nitelikli eylemlerdir.⁷⁸ Bu dönemde işçilerin teşkilatlı olarak grev yaptığından söz etmek mümkün değildir. Teşkilatsızlık, işçileri toplu hareketten alıkoymaktaydı.⁷⁹ Ayrıca işçilerin meslek teşekkülleri, uzun zaman çeşitli güçlükler yüzünden kurulamadı. Kurulanlar ise, süratle fonksiyonlarını ifa edemeyecek hâle getirildi.⁸⁰

Grev, II. Meşrutiyetin ilanının getirdiği hürriyet ortamında giderek yaygınlaşmıştır. II. Meşrutiyet, daha önceden görülmedik hürriyet ortamı meydana getirmiş, o zamana kadar rastlanmayan grevlerle karşılaşmıştır. O

⁷¹ Sencer, *a.g.e.*, s. 142-143.

⁷² Selim Deringil, "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdülhamid II (1876-1909)", *International Journal of Middle East Studies*, 23 (1991), s. 345.

⁷³ Karakışla, *a.g.m.*, s. 31-51; Sencer, *a.g.e.*, s. 143-145.

⁷⁴ Sencer, *a.g.e.*, s. 145.

⁷⁵ Güzel, *a.g.m.*, 1985, s. 805.

⁷⁶ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 424.

⁷⁷ Sencer, *a.g.e.*, s. 147.

⁷⁸ Gülmez, *a.g.e.*, s. 426; Sülker, *a.g.e.*, 1955, s. 8-9.

⁷⁹ Sülker, *a.g.e.*, 1955, s. 9.

⁸⁰ Sülker, *a.g.e.*, 1955, s. 11.

dönemde, her şeyin hürriyetle ilintilendirilmesi moda olduğu için, grevlere de 'hürriyet grevleri' adı verilmiştir.⁸¹

II. Meşrutiyet, işçi hareketlerine geçmişte görülmemiş bir canlılık ve yoğunluk kazandırmıştır. İşçilerin yoğun olduğu kentlerde birbirini izleyen grevler, Meşrutiyetin getirdiği görece siyasi özgürlük ortamında, kısa süre içinde İmparatorluğun hemen her yanına hızla yayılmıştır.⁸² Ancak bu grevlerin çoğunluğu, kendiliğinden, örgütsüz olarak doğmuştur.⁸³

Meşrutiyetin ilan edildiği 24 Temmuz 1908'den hemen sonra ortaya çıkan grevlerin temelinde de ekonomi yatmaktaydı.⁸⁴ Tüm grevlerdeki ortak neden, işçilerin daha iyi ücrete ve çalışma şartlarına kavuşma isteğidir.⁸⁵

II. Meşrutiyetin ilanından sonra, işçi sorunları ve hareketleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel siyasetinden etkilenmiştir. İşçiler yeni düzenin kendi koşullarını düzelteceğini umut etmişler,⁸⁶ ancak verilen vaatlerin yerine getirilememesi, meşrutiyetle bütün sorunların çözüleceğine dair inancın sarsılmasına yol açmıştır. İşçilerin beklentilerinin aksine bir gelişme yaşanmış, bunun üzerine işçilerin 1908 Ağustos ve Eylül aylarında başlattıkları grevler, ülkenin her tarafına dalga dalga yayılmıştır. Bu grevler kamuoyunu olduğu kadar, yöneticileri de kuşkuya düşürmüştür.⁸⁷

İlk grev demiryollarında başlamış, daha sonra farklı iş sahalarına yayılmıştır. Tramvay, havagazı, reji, tütün, sigara kâğıdı, deri, şeker, fırın, tuğla işçileri, işlerini bırakmışlardır. Bu durum, iktisadî açıdan zor durumda olan devlet için büyük bir sorun oluşturmuştur.⁸⁸

İşçi ve memurlar grevleri son çare olarak düşünmüşlerdir. İşçiler, greve gitmeden önce barışçı girişimler içinde olmuşlar; ortak bir dilekçe ile işverenlerine başvurarak isteklerinin yerine getirilmesi, yoksa greve gidecekleri uyarısında bulunmuşlardır. İşçi ve memurlar, isteklerinin yerine getirileceği yolunda işverenlerce kendilerine söz verilmesi durumunda, buna inanarak işlerine dönmüşlerdir. Bu bakımdan, 1908 grevlerinin önemli bir bölümünün, işverenlerce verilen sözün tutulmaması ya da hükümet yahut İttihat ve Terakki

⁸¹ Mesut Gülmez, "1908 Grevleri (İlan-ı Hürriyet Grevleri)", *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1996, s. 175-178; Adanır, a.g.m., s. 67.

⁸² Güzel, a.g.e., s. 1991, s. 297.

⁸³ Sencer, a.g.e., s. 176.

⁸⁴ Hakkı Onur, "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler", *Türk ve Dünya*, Mart 1977, s. 277; Karakışla, a.g.m., s. 47.

⁸⁵ Karakışla, a.g.m., s. 32.

⁸⁶ Sencer, a.g.e., s. 172-173; Akşin, a.g.e., 1987, s. 99.

⁸⁷ Sencer, a.g.e., s. 173.

⁸⁸ Hüseyin Avni, a.g.e., 1332, s. 18.

Cemiyeti ileri gelenlerince gerçekleştirilmeye çalışılan uzlaşma girişimlerinin sonuçsuz kalması üzerine başvuru eylemler özelliği taşıdığını Gülmez belirtmektedir.⁸⁹ Örneğin, Gazhane işçileri, Şehir Emaneti'ne başvurarak ücretlerinin artırılmaması durumunda greve gideceklerini söylemişlerdir. Şehir Emaneti ise, kendilerine beş on gün sabır etmelerini öğütleyerek, “Kumpanya'ya tebligat icra edileceğini” bildirmiştir.⁹⁰

Anadolu demiryollarının işçi ve memurları, önce yönetime (Müdüriyet-i Umumiye'ye) bir dilekçe vererek çalışma şartlarının iyileştirilmesini istemişlerdir.⁹¹ Anadolu Bağdat Demiryolu işçileri, Anadolu Osmanlı Demiryolu Memurın ve Müstahdemın Cemiyet-i Uhuvvetkârisi, (l'Association Fraternelle du Personnel du Chemin de Fer d'Anadolie Kumpanya Müdüriyeti)⁹² yoluyla, 17 Ağustos 1908'de bu hattı işleten Alman şirketi müdürlüğüne, Alman Büyükelçiliği'ne, Deutche Bank ve hükümete bir dilekçe vermişlerdir. Dilekçede, çalışma koşullarının düzeltilmesi için birtakım talepler sıralamışlardır.⁹³ Ancak, bu talepleri karşılanmayınca 18 Ağustos'ta greve gitmişlerdir. Bu durum karşısında şirket, işçilerin isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır.⁹⁴ Anadolu demiryollarındaki grevin başlangıçta uzlaşma ile sonuçlanması üzerine, Eskişehir'de bulunan demiryolu çalışanları hükümet dairesi önüne gelerek Kanun-i Esasi'nin “ahkam-ı mütesaviye-i adaletinden hisse-mend olduklarından dolayı izhar-ı şükran eylemişlerdir.”⁹⁵

İşçilerin, çalışma saatlerine zam yapılmasını istemeleri grevlerin önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Örneğin, İzmir liman işçileri, saat ücretlerinde % 100'ü aşkın bir zam talebiyle greve gitmişlerdir. İstanbul Cibali'deki tütün işçileri de tütün rejisinin % 50'lik zam teklifini yetersiz bularak 13 Ağustos 1908'de greve gitmişlerdir. İzmir - Kasaba demiryolu işçileri ile 11 Ağustos'ta da Paşabahçe şişe fabrikası işçileri ücretlerinin artırılması isteğiyle grev başlatmışlardır.⁹⁶ Selanik sigara fabrikası işçileri, Olympos bira fabrikası işçileri, Alatini değirmenleri işçileri, İzmir tramvay işçileri iş gününün 10 saate indirilmesi ve ücretlere zam yapılması için greve gitmişlerdir.⁹⁷ Dersaadet liman amelesi, Paşabahçe'deki şişe fabrikası amelesi, Osmanlı tütün rejisinin Cibali'deki fabrika amelesi, yevmiyelerinin verilmesi için reji müdürüne dilekçe vermiştir. 13 Ağustos 1908 günü vapurlara kömür yükleyen işçiler, ücretlerinin

⁸⁹ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 430-431.

⁹⁰ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 428.

⁹¹ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 429.

⁹² Anadolu Osmanlı Demiryolu Şirketi Memurın ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhuvvetkâranesi adıyla teşkil edilen dernek bir sendikadır. *BOA, DH.MUI*, 76/-2/4.

⁹³ Sencer, *a.g.e.*, s. 179-180; Güzel, *a.g.e.*, 1993, s. 63.

⁹⁴ Toprak, *a.g.m.*, 1988, s. 173-178.

⁹⁵ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 427.

⁹⁶ Karakışla, *a.g.m.*, s. 32.

⁹⁷ Sencer, *a.g.e.*, s. 184; Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 431.

arttırılması için tatil-i Eşgâl etmişlerdir. 14 Ağustos'ta reji işçileri, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gönderilen Selim Sırrı ve Salim beylerin çalışmalarıyla işlerine dönmüşlerdir. 15 Ağustos'ta da İnhisar-ı Duhan amelesi greve gitmiştir. Aynı gün 7.000 ekmeççi amelesi, yevmiyelerinin arttırılması için İttihat ve Terakki komitesine dilekçe vermişlerdir. 15 Ağustos'ta şimendifer kumpanyası ameleleri işlerini bırakmışlarsa da Zaptiye Nazırı'nın telkin ve nasihatleriyle görevlerine dönmüşlerdir. 22 Ağustos'ta Selanik Dedeagaç demiryolunda 1.500 işçi işi bırakmış, 23 Ağustos'ta Yedikule iplik fabrikası ile hamurkâr ve pişiriciler işçileri, 24 Ağustos'ta Selanik'te 1.000 kadar fırın işçisi ücretlerinin arttırılması ve istirahat zamanlarının uzatılması için greve gitmişlerdir.⁹⁸ Bu hareketler dışında Rumeli'de pek çok işçi hareketinin görülmeğe başlaması, bazı çevreleri ve İttihat ve Terakki'yi telaşa düşürmüştür.⁹⁹

Grevler, İstanbul ve Rumeli'den sonra Anadolu'ya ve Arap eyaletlerine de sıçramış, böylece II. Meşrutiyetin ilk aylarında bir grev furyası İmparatorluğun bütün eyaletlerini kaplamıştır. Halep'te demiryolu işçileri, maaşlarının artırılması ve iş koşullarının iyileştirilmesi gibi isteklerinin dikkate alınmasını istemişler, istekleri yerine getirildikten sonra greve son vermişlerdir.¹⁰⁰ Beyrut gazhanesinde çalışan işçiler de greve gitmişler, şirketin işçilerle anlaşmasıyla sorun kısa sürede halledilmiş, şirketin bu muamelesi, hükümet tarafından takdire layık görülmüştür.¹⁰¹ Ancak diğer şirketlerde bu duruma çok nadir rastlandığı görülmektedir.

İlan-ı hürriyet grevlerinin, hazırlanması, uygulanması ve yürütülmesi açısından kendiliğindenci nitelik taşıyan eylemler olduğuna kuşku yoktur. Grevlerle ilgili olarak basında yer alan haberlerde, grevleri hazırlayan ve uygulamaya koyan bir-iki örgüt dışında, herhangi bir örgütten söz edilmemektedir. Bununla birlikte, grevler sırasında isteklerini elde etmek amacıyla işçiler arasında geçici birleşmelerin oluşturduğu, grevleri yürüten doğal grupların ya da önderlerin belirdiği düşünülebilir.¹⁰² 28 Ağustos 1908 (30 Receb 1326) tarihli bir belgede buna dair bir bilginin yer aldığı görülmektedir. İsteyan Davıyan isimli bir Bulgar, Dersaadet'e gelerek Şark Demiryolları Şirketi amelelerini greve teşvik etmiş, ancak maksadının anlaşılması üzerine İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır.¹⁰³

Grevlerin tabii neticesi olarak halkın hizmet alamaması, ürünlerin zamanında yetiştirilememesi; sosyal, idarî ve iktisadî birtakım sorunlar meydana getirmiştir. 5 Eylül 1908'de Anadolu Osmanlı demiryolu memurîni ile İzmir-

⁹⁸ Sencer, *a.g.e.*, s. 177-182; Sülker, *a.g.e.*, 1955, s. 13-14.

⁹⁹ Sencer, *a.g.e.*, s. 182.

¹⁰⁰ BOA, DH.MKT., 2622/44.

¹⁰¹ BOA, DH.MKT., 2625/67.

¹⁰² Güzel, *a.g.e.*, 1991, s. 436.

¹⁰³ BOA, DH.MKT., 1285/81.

Aydın-Kasaba demiryolu memurları¹⁰⁴ ve Şirket-i Hayriye'nin fabrika ameleleri terk-i eşgâl (iş bırakma) etmişlerdir. Bu grev ulaşımın durmasına yol açmıştır. Ulaşımın durmasıyla sevkıyatın yapılamaması üzerine, çok miktarda incir ve kuru üzüm çürümüştür. Bu nedenle ürünü elinde kalan üreticiler zarara uğramışlardır.¹⁰⁵ Birçok ürün ortada kalmış ve bölgede ticaret felce uğramıştır. Trenlerin işlememesi üzerine ürünlerini kurtarmak isteyen bazı tüccarlar, ürünlerini ve mallarını deve kervanları ile taşımak durumunda kalmışlardır.¹⁰⁶

Anadolu Demiryolları işçi ve memurlarının grevi de ulaşım ve haberleşmeyi önemli ölçüde aksatmış ve basının grevlerden yakınmasına neden olmuştur.¹⁰⁷ Ticaret kadar günlük yaşamı da etkileyen Şark Demiryolları grevi ise, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlanan siyasal boyutlar da kazanmıştır.¹⁰⁸ Aydın demiryolu grevinin büyümesi üzerine Bahriye Nezareti'nden asker istenmiş, gelişmelerden Babıali de haberdar edilmiştir. Punta istasyonundaki depolar grevci işçilerce yakılmak istenmiş, Punta karakolunda bulunan askerler buna karşı koymuşlar, amele sınıfı ve ahali ile müfreze-i askeriye arasında silahlı çatışma olmuştur. Bunun üzerine İzmir valisi, Babıali'ye daha fazla kuvvete ihtiyacı olduğunu bildirmiş ve yeni yeni taburlar silah altına alındığı gibi, Mecidiye zırhlısı İzmir'e giderek karaya asker çıkartmıştır. Bu grev, olaylı bir şekilde başlamış ve halk işçilerle birleşmiş, askerlere karşı birlikte durmuştur. Grev, çok sayıda asker yardımıyla ancak yatıştırılabılmıştır.¹⁰⁹ Hükümet, Şark Demiryolları işçilerinin grev nedeniyle tüccarların birçok maddi kayba uğradığı gerekçesiyle birtakım tedbirler almıştır. Zaptiye Nezareti, işçilere şirketin teklif ettiği şartları kabul etmeleri yönünde baskı kurmuştur. Nafia Nezareti ise daha etkili bir önlem almıştır. Nezaret, işbaşı yapmayan demiryolu işçilerinin hiçbir surette demiryolunda çalışmasına müsaade edilmeyeceğini ilan etmiştir. Ayrıca askerî tedbirlere de gidilmiştir. Grevler asker ve zabıtarlarca sert bir biçimde bastırılmakta ve işçileri grev için örgütleyen elebaşları ve teşvikçileri yakalanarak hapsedilmektedir.¹¹⁰

İşçilerin, işi yavaşlatma, işi bırakma şeklinde başlattıkları grevlerin yanında, yaptıkları taşkınlıkların bir örneği de Samsun'da reji işçilerinde de görülmektedir. Reji işçileri, isteklerinin yerine getirilmesi için greve gitmişler, ancak bu isteklerinin yerine getirilmemesi üzerine taşkınlık yaparak Nezaret binasına saldırmışlardır. Bu hadise, grevin amacından uzaklaştığını, sosyal buhranlara ve kargaşaya davetiye çıkarttığını göstermektedir. Reji işçileri grevinde, işçilerden

¹⁰⁴ Sencer, *a.g.e.*, s. 84.

¹⁰⁵ *Sabah*, 23 Eylül 1324/6 Ekim 1908, s. 4.

¹⁰⁶ D. Şişmanov, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, İstanbul 1978, s. 39-40; Güzel, *a.g.e.*, 1993, s. 65-66.

¹⁰⁷ *Tanin*, 5 Eylül 1324/18 Eylül 1908, s. 3.

¹⁰⁸ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 299.

¹⁰⁹ *İkdam*, 5 Ekim 1908.

¹¹⁰ Şişmanov, *a.g.e.*, s. 41; Akşin, *a.g.e.*, 1987, s. 99; Güzel, *a.g.e.*, 1993, s. 66.

biri askere ateş açmış, askerlerden birinin yaralanması üzerine askerler buna karşılık vermiş, İtalyan uyruklu bir işçi hayatını kaybetmiş ve diğeri de yaralanmıştır.¹¹¹ Bunun üzerine Trabzon valiliği bu hadisenin önlenmesi için gerekli kanunî işlemleri başlatmıştır.¹¹²

Selanik'teki tütün ticarethanelerinde çalışan işçiler, İzmir'de tramvay işçileri, Aydın demiryolu işçileri, sigara kağıdı, havagazı, deri işçilerinin grevleri başlamış, 22 Eylül'de Selanik Errera, Oredz ve Back işçileri ile müstahdemleri yanında tuğla harmanlarında çalışanlar da greve gitmişlerdir. Ayrıca, matbaa, vapur ve Balya-Karaaydın Demiryolu işçileri de greve başlatmışlardır. Vapurlarda çalışan işçiler, İdare-i Mahsusa vapurlarının Bahriye Nezareti'ne bağlı kalmaktan kurtarılması için greve gitmişlerdir.¹¹³ Eylül 1908'de Anadolu, Rumeli, Aydın, Şark ve Beyrut – Şam – Hama demiryolu işçilerinin grevi, neredeyse tüm Osmanlı demiryolu ağını etkisi altına almış, ülkenin ulaştırma sektörünü felce uğratmıştır. Bu durum İttihatçıların sabrını taşıran son damla olmuştur. Rumeli demiryolundaki grev sadece ulaştırmaya darbe vurmakla kalmamış, başkent ile İttihat ve Terakki'nin Selanik'teki merkezi arasındaki irtibatı da zayıflatmıştır.¹¹⁴ Bu durum, ileride hazırlanacak olan Tatil-i Eşğâl Yasası sürecinin en önemli gerekçelerinden birini oluşturacaktır.

5 Ekim'de Balya-Karaaydın madeninde işçiler greve gitmişlerdir.¹¹⁵ Bu grevde, İttihat ve Terakki Cemiyeti mümessili, mahalli idare amirleri ile birleşerek, elinde bastonla grevcilerin üzerine yürümüştür.¹¹⁶ Balya Madeni'nde çalışan işçilerin grev yapmasıyla başlayan karışıklık giderek yayılmış, Vilayet, hükümetten, bu karışıklığın daha da büyümemesi için askerî müfrezenin Balya'ya gönderilmesini talep etmiştir. İşçi grevlerinin taşkınlığa ve ardından karışıklığa kadar gitmesi, hükümetin bunu önlemek için askerî müfrezeye başvurması, karışıklığın toplumsal huzuru ve asayişini ne derece bozduğunun bir göstergesidir.¹¹⁷ Balya Karaaydın Madeni'ndeki grevin sonlandırılması için gönderilen askerî müfrezeler asayişini temin etmiş, ancak madende çalışan amelenin tekrar greve kalkışmasını engellemek için zabıta kuvvetinin artırılması için Hüdavendigar Valiliği'ne müracaatta bulunulmuştur.¹¹⁸ Balya'da grevlerin asayişini bozacak bir hâl alması üzerine burada yapılan tahkikat neticesinde Balya Karaaydın Madeni'nde maden amelesini greve teşvik ettiği öne sürülen Balya Naibi Arif Efendi'nin suçu sabit bulunmuş ve azli için Hüdâvendigar Valiliği'ne

¹¹¹ BOA, DH.MKT., 2627/54.

¹¹² BOA, DH.MKT., 2627/45.

¹¹³ Sencer, *a.g.e.*, s. 191; Onur, *a.g.m.*, s. 287; Karakışla, *a.g.m.*, s. 35, 50; Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 432.

¹¹⁴ Onur, *a.g.m.*, s. 292; Karakışla, *a.g.m.*, s. 50.

¹¹⁵ Sencer, *a.g.e.*, s. 194-195.

¹¹⁶ Sülker, *a.g.e.*, 1955, s. 16.

¹¹⁷ BOA, DH.MKT., 2627/45.

¹¹⁸ BOA, DH.MKT., 2647/24.

bir kez daha başvurularak bir tahkikat daha yapılması istenmiştir.¹¹⁹ Bunun yanı sıra, Balya Karaaydın Madeni'nde grev ilanı için kışkırtmalarda bulunan Hristiyan ve Müslüman işçilerden bazıları işten çıkarılmış, bazıları da tevkif edilmiştir.¹²⁰

6 Eylül'de Sirkeci'de Şark şimendiferlerinde de işçiler maaşlarının iyileştirilmesini bahane ederek grev yapmışlar, o gün şimendiferler çalışmamıştır.¹²¹ 7 Eylül 1908'de Rumeli Şimendifer Kumpanyası'nca hattın teftiş ve muayenesi için Ayastefanos'a gönderilen fen memuru, amele tarafından *bazı tecavüzata duçar ve azîmetten men* olundukları gibi, bir mühendisin dahi cerh edildiğinin haber verilmesiyle Zaptiye Nezareti'nce derhal sevk edilen memurın marifetiyle ameleden 20 nefer derdest edilmiştir. Şark şimendiferlerinin Selanik kısmı, Selanik-Manastır şimendifer hattı ve Selanik-Dersaadet hatları amelesiyle tramvay kumpanyası müstahdemleri, tütün mağazaları amelesi ve şekerçi kalfaları grev teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu grevlerden Şark şimendiferleri işçilerinin istekleri kabul edilip maaşlarına zam yapılarak grevleri sonlandırılmış ancak diğerlerinin grevlerinin sona erdirilmesi üzerinde hükümet çalışmalarını devam ettirmiştir.¹²² Demiryolları ve şimendifer işçilerinin yanı sıra, diğer iş kollarında da işçiler greve teşvik edilerek iş bırakmışlardır. Rumeli'de ve Kavala'da tütün mağazaları işçileri greve gitmiş ancak işçilerle anlaşmaya varılarak grev sona erdirilmiştir.¹²³

İşçi eylemlerinin büyük bir çoğunluğu kendiliğinden başlayan grevlerdir. Bazı grevlerde ise birkaç kişinin teşvikiyle grevlere gidildiği görülmektedir. Eylül 1908'de Drama ve Kavala'da 14 bin işçi Veta adlı bir önderin yönetiminde işi bırakmışlar, ama büyük tüccarlarla hükümetin işbirliği grevi başarısızlığa götürmüştür.¹²⁴ Hükümet, işçileri haksız ve kanunsuz bir şekilde greve teşvik edenler hakkında kanunî işlem başlatmıştır.¹²⁵ Örneğin Kozlu Maden Ocakları'nda çalışan ameleleri greve teşvik eden Bekir Sıdkı Efendi Çorum'a sürülmüştür.¹²⁶ Demiryolu, tramvay ve liman çalışanlarını haksız olarak greve teşebbüs ettiren Terk-i Eşğâl Cemiyeti hakkında kanunî işlem yapılmıştır. Grev adı altında toplumun refahını ve düzenini bozacak teşebbüsler önlenmeye

¹¹⁹ BOA, DH.MKT., 2688/53.

¹²⁰ BOA, DH.İD., 107/76.

¹²¹ S. Toydemir, "Türkiye'de İş İhtilâflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu", *Sosyal Siyaset Konferansları*, İktisat Fakültesi, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1951, s. 48. Şark Demiryolları Kumpanyası çalışanlarının hukukunu muhafaza için emaret hükümeti tasdikinde sendika tesis edilmişti. BOA, Y.MTV., 311/153.

¹²² BOA, DH.MKT., 1291/69.

¹²³ BOA, DH.MKT., 2622/8.

¹²⁴ Sencer, *a.g.e.*, s. 192.

¹²⁵ BOA, DH. MKT., 2623/66.

¹²⁶ BOA, DH.EUM.1.Şb, 43/10.

çalışılmış, bunun için gerekli yasal düzenlemeler başlatılmıştır.¹²⁷ Hükümet, gelen ihbarlara göre, kamu yararına çalışan şirketlerde görevli işçi ve amelelerin grev yapma ihtimalinin bulunduğundan asayişin bozulmaması için gerekli tedbirleri almış,¹²⁸ ancak alınan önlemlere rağmen işçilerin greve teşvik edilmesi engellenememiştir. Şark Demiryolu ve Anadolu Şimendiferi işçi ve memurlarının grev yapmaları için teşvik edildiklerine dair hükümete rapor gelmiştir.¹²⁹

1 Ekim’de Aydın demiryolu işçilerinin yaptıkları grevde ameleden biri tarafından, askere kumanda eden zabıt üzerine ateş edilmesi üzerine asker tarafından mukabele olunmuş, grevcilerden bir kişi telef ve birkaç kişi de yaralanmıştır. Grevciler telgraf hatlarını kat’ etmişlerdir.¹³⁰

14 Eylül’de Anadolu demiryolu işçileri, Haydarpaşa’da greve gitmişler, grev esnasında telgraf dairesi ve diğer daireleri işgal etmişlerdir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, Haydarpaşa’ya askerî bir kıta göndererek, işçiler işgal ettikleri yerlerden çıkartılmışlardır. Bu grev, 18 Eylül’de sona ermiştir. Bu grevin sona erdiği gün Samsun’da tütün işçisi ücretlerinin yükseltilmesi isteğiyle terk-i eşgâl etmiştir. Alaybeyi askerle gelerek bunları dağıtmak istemişse de başaramamıştır.¹³¹

II. Meşrutiyet Döneminde işçi örgütlenmeleri, işçi haklarının kamuoyuna duyurulması açısından oldukça önemlidir. İşçi hareketleri dönemin basınında önemli yer teşkil etmiştir. Basında, işçilerin çalışma koşulları, düşük ücretleri ele alınarak bir nevi grevlere destek verilmiştir. Ancak, terk-i eşgâlin sosyal hizmetleri aksatmasından, iktisadî ve sosyal buhrana yol açmasından dolayı grevlere olumsuz bakmaya başlamıştır. Basında çıkan yazılarda grevlerin manasının tam olarak anlaşılmadığı, bu nedenle de ‘illet-i müstevliye’ (salgın bir hastalık) halini aldığı vurgulanmıştır. 16 Eylül tarihli İkdâm gazetesinde *Grevler ve Netayici* başlıklı bir yazıda, greve dair şu bilgilere yer verilmiştir: “İki ay evveline kadar, sahai’i matbuata geçirilemediği gibi grev kelimesinin ne demek olduğu bilinemediği gibi, grev dediğimiz halet yani terk-i eşgâl dahi mecburen gayri vâki idi. Grevler âdetâ bir illet-i müstevliye halini aldı, grev yalnız şirketle amele arasında tahaddüs eden bir ihtilaf olmakla kalmaz. Memleketin ahval-i iktisadiyesi üzerinde tesir yapar. Bundan maada memleketimizde mevcut cesim sanayi ecnebi sermayeler ile vücuda gelmiştir.”¹³²

1908 grevlerinin, hükümete karşı bir eylem niteliği taşıdığı iddiasında da bulunulmuştur. Meşrutiyetin getirdiği özgürlükten yararlanarak maddi

¹²⁷ BOA, İKAN., 5/1326/N-1.

¹²⁸ BOA, DH.MKT., 2628/5.

¹²⁹ BOA, DH.MKT., 2627/15.

¹³⁰ Sencer, *a.g.e.*, s. 193.

¹³¹ Sencer, *a.g.e.*, s. 186-189.

¹³² Şanda, *a.g.e.*, 1976, s. 27-30.

durumlarının iyileştirilmesi isteğiyle işlerini bırakan işçiler, amaçlarının siyasî ve hükümeti güç duruma düşürmek amacını taşımadığını açıklamışlardır. Örneğin Yedikule Şimendifer Fabrikası işçileri, “*bir guna su-i niyetleri olmayıp hükümete ber zaman muti bulduklarını*” açıkça söylemişlerdir. Şark demiryollarındaki grevde de, hükümete karşı bir tutum içinde olmadıkları işçi ve memurlarca belirtilmiştir. Buna rağmen hükümetin, Edirne’ye üç vagon silah ve cephaneye ile 15 zabıt sevk olunacağını bildirmesi üzerine, Şark Demiryolları çalışanları “*kendilerinin tatil-i Eşgâl etmeleri Kumpanya’nın meşalimine karşı ibtiyar edilmiş bir hareket olup hükümete ber zaman hizmet ve muavenet edeceklerini, temin ve arzı olunduğu dakikada sevkîyat-ı askeriye ve sair için hizmete mübeyya olduklarını ve hükümetçe bu gibi nakliyata ve sair guna sevkîyata lüzum görüldüğü halde ifa-yı hidemata kemal-i fabr ve minnetle hazır*” bulduklarını bildirmişlerdir.¹³³

Dönemin basınında yer alan haberlere göre, 1908 grevleri ticarî yaşamı, haberleşmeyi, ulaşım ve taşınma işlerini çok yakından etkilemiştir. İşçileri istedikleri koşullarda çalıştırmaya alışmış olan işverenler, özellikle yabancı sermaye ortaklıkları geçmişte karşılaşmadıkları grev eylemlerinin hızla yayılması karşısında, durumdan hükümete bilgi vererek ivedi önlemler alınmasını istemişlerdir. Öte yandan, grevler nedeniyle ticarî işlemlerin aksamasından yakından basın da işverenlerin hükümete başvurarak yardım istemelerini öğütlemiştir. Örneğin rıhtım işçilerinin grevi dolayısıyla tüccarın malının kaldığını, *muamelat-ı ticariyenin sekte-dâr* olduğunu haber veren Tanin gazetesi, Rıhtım Şirketi’nin hükümete müracaat etmesini, muavenet istemesini ve *tüccarı zarar-dîde* etmemesini öğütlemiştir. Ticarî işlemlerin son derece önem taşıdığı bir sırada yapılan Aydın Demiryolu işçi ve memurlarının grevi de, özellikle incir ihracatı üzerinde su-i tesir hâsıl etmiştir. Grevler nedeniyle ticarî işlemler çok durgun bir hale gelmiştir.¹³⁴ Grevler hizmetlerin aksamasına yol açmıştır. Foça’da Çamaltı, Ada ve Aliğa mahallelerinde bulunan işbaşılarının tuz çıkarma ücretlerinde artış talebiyle greve gittiğinden dolayı tuz ihtiyacı hâsıl olmuştur.¹³⁵ Ayrıca grevler fiyat artışına da sebep olmuştur.¹³⁶

Anadolu Demiryolu işçilerinin yaptıkları grevler iktisadî hayatı olumsuz etkilediği için Anadolu Demiryolu memur ve müstahdemlerinin grevlerinin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.¹³⁷ Yedikule dışındaki bahçelerde çalışan amelenin yevmiyelerine yapılan zam üzerine, işçilerin çalışma saatlerinin düşürülmesi için grev yapmak istemeleri ve sendikaları vasıtasıyla bu kararı uygulamaya çalışıp başka işçi alımına karşı çıktıklarına dair Mehmed Nuri ve arkadaşları tarafından verilen arzuhal üzerine, böyle hakları olmadığı, tahkikat

¹³³ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 435.

¹³⁴ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 298-299.

¹³⁵ BOA, DH.MKT., 2830/98.

¹³⁶ BOA, DH.KMS., 50/-1/60.

¹³⁷ BOA, MV., 213/38.

neticesi kanuna aykırı davranışlar hakkında işlem yapılması gerektiği vurgulanmıştır.¹³⁸

Grevlerin olumsuz etkilerinden söz ederek hükümetçe ivedi önlemler alınması gerektiğini belirten basından anlaşıldığına göre, bazı yabancı sermaye ortaklıkları da hükümete başvurarak aynı yolda istekler dile getirmişlerdir. Özellikle demiryollarındaki grevlerde, bu ortaklıkların üst yöneticileri hükümetle doğrudan doğruya ilişki kurmuşlar ve grevlerin önlenmesini istemişlerdir. Grevler ülkenin dört bir yanına yayılırken ve gerek basın, gerekse işverenler ivedi önlemler alınması yolundaki isteklerini yoğunlaştırırken, grevler konusunda yasal önlemler alınması hazırlıkları da hızlanmıştır.¹³⁹

Grev adı altında asayişsizliklerin baş göstermesi hükümeti birtakım tedbirler almaya sevk etmiştir. Meşrutiyet yönetiminin, grevler karşısında gösterdiği görece hoşgörü tutumu çok kısa sürmüştür; henüz hürriyetin ilanının ikinci ayında, Tatil-i Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat adıyla geçici bir yasa yürürlüğe konmuştur.¹⁴⁰ Hükümet 'umuma müteallik hizmet gören' şirketlerde grevi düzenlemek amacıyla 25 Eylül 1324 (8 Ekim 1908) tarihinde "Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı'nı tanzim ve ilan etmiştir.¹⁴¹ Örgütlü topluma yönelen vatandaşın sivil ve siyasal katılımının önünü açmış olan bu muvakkat kanunda yer alan "*Asâyîş-i memleket ve tamâmiyet-i mülkiye-yi ihlâl ve şekl-i hükümet-i tağyîr ve anâsır-ı Osmanîye'yi siyâseten tefrik maksadına müstenid*" ibaresiyle bu kanun, derneklerin amaç ve niteliklerine birtakım sınırlamalar getirmiştir.¹⁴² 1908 geçici yasanın hazırlanmasında, 27 Aralık 1892 tarihli Fransız yasası temel alınmıştır. 'İşçi ve İşverenler Arasındaki Toplu Uyuşmazlıklar Konusunda İsteğe Bağlı Uzlaştırma ve Tahkim' başlıklı bu yasanın, Tatil-i Eşgâl Yasası'nın kaynağını oluşturmuştur.¹⁴³

Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı'nın 15 Ekim'de yürürlüğe girmesinden sonra, grev hareketlerinde önemli bir azalma olduğu görülür. Kanunla, Ağustos ve Eylül ayları grev dalgasının önü nihayet alınabilmiştir.¹⁴⁴ Devlet ve toplum açısından son derece tehlikeli bir boyuta ulaşan işçilerin gösterileri bu kanunla engellenmeye çalışılmıştır.¹⁴⁵

¹³⁸ BOA, DH.MKT., 2734/22.

¹³⁹ Gülmez, a.g.e., 1991, s. 299-300.

¹⁴⁰ *Düstur*, İkinci Tertip, Cilt 1, s. 88-90.

¹⁴¹ Sülker, a.g.e., 1955, s. 16.

¹⁴² Füsün Üstel, "II. Meşrutiyet ve Vatandaşlığın İcadı", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 167; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1990*, İmge Yayınları, Ankara 1995, s. 17-18.

¹⁴³ Gülmez, a.g.e., 1991, s. 304.

¹⁴⁴ Sencer, a.g.e., s. 203.

¹⁴⁵ Akşin, a.g.e., s. 145.

25 Eylül 1324 (8 Ekim 1908)'de kabul edilen bu geçici yasa, imparatorluğu saran grev dalgasının önünü almak amacıyla çıkarılmıştır. Özellikle demiryolu işçi ve memurlarının grevleri nedeniyle ticaretin, taşıma ve ulaştırma işlerinin geçmişte alışılmadık biçimde aksaması ve durması karşısında, yabancı sermaye ortaklıkları hükümete başvurarak ivedilikle önlem alınmasını istemişlerdir. Geçici yasanın, bu isteklerin sonunda çıkarıldığı, gerek grev olaylarını veren basından, gerekse geçici yasa ile resmi belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁴⁶ Bu kanunun çıkartılmasına Alman sermayesinin yoğun baskısı olduğu ileri sürüldüğü gibi,¹⁴⁷ özellikle demiryolu ortaklıklarının geçici yasaya ilişkin tasarının hazırlanmasında etkili olduğu söylenmektedir.¹⁴⁸ Grevlerden dolayı demiryolu ulaşım ve taşıması ile öbür kamu hizmetlerinin aksamasından ülke ticaretinin zarar göreceği ve hatta bu durumun ülkede güvenlik ve düzenliğin bozulmasına değin uzanacak zararlı sonuçlar doğuracağı yolundaki gerekçeler, bu isteğin kısa sürede yerine getirilmesine yetmiştir. Böylece daha meşrutiyetin ikinci ayında sendika hakkını yasaklayan, grev hakkını da kısıtlayan bir düzenleme yapılmış ve ekonomik yönden dışa bağımlı Osmanlı hükümetince, yabancı sermayeye, gereksinim duyduğu güvence sağlanmış olmaktadır.¹⁴⁹

Bu geçici yasa, grev hareketlerinde az da olsa bir durgunluk meydana getirmiştir. Ancak tam anlamıyla grevlerin önünün alındığı söylenemez. Hükümet, buna kesin bir çözüm bulmak maksadıyla geçici yasayı genişleterek ünlü Tatil-i Eşgâl Kanunu yasalaştırmıştır. Liberal ve bireyci dönemin toplu iş ilişkileri alanındaki doğrudan nitelikli ilk ve temel düzenlemesi niteliği taşıyan Tatil-i Eşgâl Yasası, temelde, çalışma koşulları ile iş uyuşmazlıklarının, çok yalın bir barışçı süreç olarak öngörülen uzlaşma yoluna başvurularak kotarılmasını düzenlemiştir. Gülmez, bu yasanın devleti, toplu iş ilişkileri alanında hem düzenleyici hem de yasakçı ve baskıcı aktör olarak ön plana çıkardığını ifade etmektedir.¹⁵⁰

Grevler yüzünden gerek devletin gerek şirketlerin gerekse küçük yerli işletmelerin uğradığı zararlardan dolayı, 31 Mart (13 Nisan 1909) olayının da yarattığı havanın yardımıyla 27 Temmuz 1325 (9 Ağustos 1909)'da Tatil-i Eşgâl Kanunu yürürlüğe girmiştir. 31 Mart olayının ardından ilan edilen sıkıyönetim ile Babıali baskınından sonra tek parti rejiminin kurulması grevleri ve işçilerin teşkilatlanmalarını fiilen imkânsız hale getirmiştir. Bu süreç 1918'e kadar devam etmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁶ Sencer, *a.g.e.*, s. 288.

¹⁴⁷ Gülmez, *a.g.e.*, 1985, s. 798.

¹⁴⁸ Sencer, *a.g.e.*, s. 301.

¹⁴⁹ Sencer, *a.g.e.*, s. 303.

¹⁵⁰ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 297.

¹⁵¹ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 105; Karakışla, *a.g.m.*, s. 51; G. Ökçün, *Tatil-i Eşgâl Kanunu 1909, Belgeler Yorumlar*, SBFY, Ankara 1982, s. 2-3.

Hükümetin bu yasayı çıkarmasında Batılı şirketlerin tesiri olduğu muhakkaktır. Hem Osmanlı hükümeti hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti yerli yabancı müteşebbislerin etkisi altındaydı. Osmanlı topraklarındaki yatırımların çoğu devletin teminatı altındaydı. Tramvay, elektrik şebekesi ve yolcu vapurları gibi belediye hizmetlerine ait yatırımları yabancı sermaye işletiyordu. Örneğin demiryolları portföy yatırımlardı (yani ortaya konulan yabancı sermayesinin büyük kısmının devletin teminatı altında olması). Ancak devletin bu şirketlerle imzaladığı mukavelelerin grev üzerine devleti büyük zarara uğratmasının da önemli etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Zira hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, sözleşme gereğince şirketlere, kilometre başına fazla teminat akçesi verileceğini taahhüt etmesi, yapı işlerindeki grevlere olumsuz bakılmasının en önemli gerekçelerindendir. Yabancı şirketlerin güvencesi, Osmanlı Devleti'nin yatırımcı şirkete sağladığı kilometre garanti sistemiyle sağlandığından hükümet, edinilen gelire bakmaksızın şirkete belli bir asgari düzeyde getiri sağlıyordu. Gerek devlet gerekse Tatil-i Eşgâl Kanunu bu tür işletmeleri kamu kuruluşu olarak kabul etmişti.¹⁵²

İşçiler, sendika ve grev haklarının ellerinden alındığı gerekçesiyle Tatil-i Eşgâl Kanunu'na karşı çıkmışlardır. Selanik'te işçiler tarafından büyük bir miting tertip edilerek Tatil-i Eşgâl Kanunu aleyhine konuşmalar yapılmış, işçi sendikalarının kurulması gerektiği hakkında karar alınmıştır. Ancak Tatil-i Eşgâl Kanunu'yla sendikalar yasaklandığı için bu tür teşebbüste bulunulamamıştır. *La Turquie* gazetesinde çıkan bu haberler Sadaret'e takdim edilmiş ve gerekli tedbirlerin alınması için bazı vilayetlere tebligatta bulunulmuştur.¹⁵³

1908 grevleri, başlama ve yürütülmeleri yönünden kendiliğinden ve örgütsüz eylemler niteliği taşımaktadır. Önce bu grevlerin hemen önlenmesi için ivedi bir önlem olmak üzere çıkarılmış yasa, ülkenin her yanına sıçrayan meşrutiyet grevlerinin önünü almayı amaçladığı halde, grev değil sendika hakkını yasaklamıştır. Bu bilinçli bir tutumdan kaynaklanmıştır. Sendika kavram ve olgusunun gerçek anlam ve işlevi resmi çevrelerce bilinmekte; bu örgütlerin temel amacının işçilerin ortak çıkarlarını savunmak olduğu, dolayısıyla da sendikaların yasaklanmasıyla başvurulacak grevlerin etkisinin hiçe indirgenmiş olacağı hesaplanmaktadır. Buradaki amaç, sendikaların yasaklanması durumunda grev yapmanın ve yürütmenin güçleşmesi, dolayısıyla grevin yasaklanmasına gerek kalmamış bulunmasıdır.¹⁵⁴

Tatil-i Eşgâl Kanunu cemiyet kurmayı yasaklıyor, grev yapmayı da zorunlu uzlaşma dönemleri ile zorlaştırıyordu.¹⁵⁵ Yani bu kanun işçi ve işveren arasında bir anlaşmazlık çıktığında greve başvurmadan önce, uzlaşma girişimlerinde

¹⁵² Karakışla, a.g.m., s. 50-51.

¹⁵³ BOA, DH.MKT., 2855/6.

¹⁵⁴ Gülmez, a.g.e., 1991, s. 362-363.

¹⁵⁵ Yazıcı, a.g.e., s. 102.

bulunmayı zorunlu kılmıştır. Heyet-i itilafiye adı verilen ve taraflarca seçilen üçer vekilden oluşan uzlaşma kurulunda oybirliğiyle anlaşma sağlanamazsa, işçiye işi bırakma ve greve başvurma hakkını tanımıştır. Grev yapmayı kesinlikle yasaklamasa da grevler bir ölçüde yavaşlamıştır.¹⁵⁶ Kanun, kamu teşebbüslerinde grevi yasaklamakla beraber, tamamen önleyebilmiş değildi. Ancak kamuya veya devlete ait işletmelerdeki grev yasağı sayesinde devlet, çıkan herhangi bir grevi kolayca dağıtabiliyordu.¹⁵⁷

Tatil-i Eşgâl Yasası'nda yer alan çalışma özgürlüğünün korkutma, zor ve şiddete başvurarak çığnenmesi durumunda öngörülen ceza kuralları 25 Mayıs 1864 tarihli Fransız yasasından alınmıştır.¹⁵⁸

Sendikaların yasaklanmasında Şenda ve Gülmez, Kanuna amele hareketlerine meydan verilmemesi için hükümler koyduran Adliye Nezareti'nde mütehassıs bulunan adli müşavir Kont Comte Leon Ostrog'un önemli etkisi olduğunu belirtmektedirler.¹⁵⁹

Gülmez'e göre 1909 yasası kapsamına aldığı kurumlarda grevi kesin olarak yasaklamış değildir. Yasaca yasaklanan, uzlaşma yolunu denemeksizin ya da uzlaşma koşullarının oybirliği ile kararlaştırılmış olmasına karşın greve gidilmesidir. Bu iki durumda başvurulacak grev yasa dışıdır. Bunun dışında, Tatil-i Eşgâl Yasası'nın ne geçici ne de kesin metinlerinde grev hakkını doğrudan doğruya ve kesin olarak yasaklayan bir kural vardır.¹⁶⁰ 1909 yasasına ilişkin Tatil-i Eşgâl Hakkındaki Kanun Layihasının Esbab-ı Mucibe Mazbatasında, grevin yasaklanmadığı çok açık bir biçimde belirtilmiştir. İşçilerin grev hakkını yasaklamamakta, işçileri bu haktan büsbütün yoksun bırakmamakta, ancak sınırlandırmaktadır. Yasaklanması söz konusu olan uzlaşma yolunu denemeksizin yapılan grevlerdir. Bu yasa başarısız uzlaşma girişimi sonunda grev yolunu açmıştır, ama bu hakkın nasıl kullanılacağı ve hukuksal sonuçlarının neler olacağı konusunda bir düzenleme yapmış değildir. Bununla birlikte, çalışma özgürlüğünü işveren ve işçiler açısından korumayı amaçlayan ve dolayısıyla grev özgürlüğünü sınırlandıran kurallara yer vermiştir.¹⁶¹ 1909 yasasınca yasaklanmayan grevin, sendika hakkını kesinlikle yasaklamış olması dolayısıyla, daha başında etkisizliğe ve başarısızlığa mahkum edilmiş olduğu kendiliğinden anlaşılır.¹⁶²

Kanun nizamnamesine göre, kanunun neşir tarihinden önce teşekkül eden sendikalar feshedilmiş olduğundan, siyasî durumda bir belirsizlik meydana

¹⁵⁶ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 103; Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 308-309.

¹⁵⁷ Karakışla, *a.g.m.*, s. 49.

¹⁵⁸ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 304.

¹⁵⁹ Şanda, *a.g.e.*, 1935, s. 29, 33; Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 305.

¹⁶⁰ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 312.

¹⁶¹ Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 314-319.

¹⁶² Gülmez, *a.g.e.*, 1991, s. 320.

gelmiştir. Hükümet, bu belirsizlik düzelene kadar ‘Şark Şimendiferleri’ memurlarının grev yapmayacakları hakkında sendika heyetinden beyanname almıştır.¹⁶³ Tatil-i Eşgâl Kanunu hükümlerinin bilinmesi için de kanun metni vilayetlere gönderilmiştir.¹⁶⁴ Buna göre yasanın kapsamına aldığı kamuya yönelik hizmetleri yerine getiren kurumlarda, sendika kurulması kesin olarak yasaklanmıştır. Bu yasak, işçiler açısından 1 hafta ile 6 ay değişen hapis yada 1 lira ile 25 lira arasında değişen para cezaları ile, aralarında sendika kuran kamu kurumları, yani işverenler açısından da 50 lira ile 300 lira arasında değişen para cezası ile yaptırıma bağlanmıştır. Ayrıca yasanın yayınlanmasından önce kurulmuş bulunan sendikalar feshedilmiştir.¹⁶⁵ Tatil-i Eşgâl Kanunu’nun çıkmasından sonra greve devam eden işçiler, bu kanun mucibince çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Bunun bir örneğini Beyrut’ta görmekteyiz. 10 Zilkade 1326 (04 Aralık 1908) tarihli bir belgeye göre, hükümete vermeleri gereken rüsumu ödememek ve Beyrut Liman ve Rıhtım Şirketi’nin hizmetinin karşılığını vermemek isteyen Suriyeli tacirlerden yardım gören sosyalistlerin propagandası neticesinde Beyrut Limanı’nda çalışan hamallar greve gitmişlerdir. Beyrut Liman ve Rıhtım Şirket-i Osmaniyesi tarafından yapılan şikayet üzerine, hükümet grev teşebbüsünde bulunanlar ve grevi örgütleyenlerin Tatil-i Eşgâl Nizamnamesi’ne göre cezalandırılmasını ve gerekli tedbirlerin alınmasını Beyrut Valiliğine bildirmiştir.¹⁶⁶ Ayrıca işçileri örgütleyerek greve teşvik edenler hakkında muhtelif cezaî işlemler ve tahkikatlar yapılmıştır. Şam-Hama demiryolu işçilerince başlatılan grevi teşvik ettikleri bildirilen şahıslarla ilgili Beyrut Valiliği’nce tahkikat yapılmıştır.¹⁶⁷ Aynı şekilde Meskûkât-ı Osmaniye İdaresi’nde grev teşebbüsünde bulunan ameleye ön ayak olanlar hakkında cezaî işlem başlatılmıştır.¹⁶⁸

Kanunla, devlet işlerinden başka, Düyun-ı Umumiye’de, Reji’de sonra demiryolları, liman, rıhtım, tramvay, su, havagazı, elektrikte de grev yapılamayacaktı. Maden sahipleri de madenlerin nizamname kapsamına sokulmasını isteyince, buralarda yapılacak grevlere de ‘nazar-ı bî-kaydı’ ile bakılamayacağı kabul edilmişti.¹⁶⁹

Tatil-i Eşgâl Kanunu’nun çıkarılmasında şirket idarecilerinin önemli etkisi olmuştur. Devletin iktisadî faaliyetlerinin önemli bir bölümü yabancı şirketler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Grevlerin “*İtibar-ı malimiz üzerinde tesir icra etmesi ve şirketlerin hisse senedatını düşürerek*”,¹⁷⁰ şirketleri zarara uğratmasından

¹⁶³ BOA, DH.MKT., 2634/75.

¹⁶⁴ BOA, DH.MKT., 2644/76.

¹⁶⁵ Gülmez, a.g.e., 1991, s. 359.

¹⁶⁶ BOA, DH.MKT., 2648/3.

¹⁶⁷ BOA, DH.MKT., 2659/55.

¹⁶⁸ BOA, DHEUM.THR., 23/11.

¹⁶⁹ Akşin, a.g.e., 1987, s. 100; Makal, a.g.e., s. 269.

¹⁷⁰ Şanda, a.g.e., 1976, s. 27-30.

dolayı hükümetten sendikal hakların ve buna bağlı olarak grevlerin yasaklanması için kanun çıkartılması istenmiştir. Hükümette grevlerden oldukça rahatsız olduğundan bu kanunun çıkarılmasında bir mahzur görmemiştir. Ancak çıkartılan kanun herkese hürriyet vaadi ile gelen meşrutiyetin ruhuna aykırı gözükmektedir.

Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun yasalaşmasıyla grevlerin hızı kesilmiş, grev ve işçi hareketleri ortadan kaybolurken, çok sınırlı sayıda da olsa yeni işçi örgütleri sahneye çıkmıştır. 1909-1912 tarihleri arasında 33 greve rastlanmaktadır. 1909-1918 döneminde görülen grevler ekonomik nedenlerle ortaya çıkmış olup, 1908 grevleriyle benzerlik gösterir. Bu dönemdeki grevlerin tamamına yakını Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun getirdiği kısıtlamalar yüzünden, özel kesimdeki yabancı şirketlerde veya Osmanlı şirketlerinde görülür.¹⁷¹

Kanunun kapsamına kanunun 1. maddesi dışındaki iş kolları girmemiştir. 18 Ekim'de Beyoğlu birahane ve kahvehanelerindeki garsonların tatil-i eşgâli, özel ve kamu hizmeti sayılmayan bir işyerinde olduğu için kanunun kapsamına girmemektedir. Garsonlar, iş gününün 12 saatten fazla olmamasını istemektedirler. Tokatlıyan garsonlarından bazıları çalışmaya devam etmiş, grevciler gazinonun önünde gösteri yapmak istemişlerse de zabıtaca engellenmiştir.

Kanun çıkmasından sonra grevlerde azalma kaydedilmişse de birtakım kıpırdanmaların olduğu gözlenmektedir. Aralarında Şark demiryolları ve İstanbul liman işçilerinin de bulunduğu ve her birinde beşyüz – iki bin arası işçinin yer aldığı ortalama 25 grev çıkmış, rejide 500 işçi, Olympos fabrikalarında 1500 işçi, Selanik'te 1000 fırın işçisi, ayrıca 500 sabun, 2000 tuğla, 800 dok işçisi ve 95 mağaza müstahdemi işi bırakmıştır. Bu rakamlar grevlerin ancak pek az kısmını içine almakta, böyle olduğu halde katılanlar toplam 35 bin işçiyi bulmaktadır.¹⁷²

2 Mart günü İdare-i Mahsusa, amele ve müstahdeminin Adalar'a Şirket vapurları işletilmediği için gösterilerde bulunacaklarını bir gün önce haber verdikleri, kendilerine İdare-i Mahsusa'nın yeni vapurlar alacağı, o zamana kadar da maaşlarının verileceğinin bildirildiği, buna rağmen dağılmadıkları ve örgütleri dinlemedikleri için polis ve asker gücüyle dağıtılmışlardır. 20 Mart 1909'da 8 bin kadar gümrük hamalı da terk-i eşgâl etmiştir. Rıhtım Amelesi 3 Nisan'dan beri grev yapmaktadır. 6 Nisan'da grev devam etmektedir. Amele tarafından komisyona gönderilen dilekçeye, Kumpanya Müdürü "Fransız amelesini mişâl gösteriyorsanız onlar adamdır" cevabını vermiş ve istekleri reddetmiştir.¹⁷³

¹⁷¹ Karakışla, a.g.m., s. 38.

¹⁷² Sencer, a.g.e., s. 204.

¹⁷³ Gülmez, a.g.e., 1991, s. 391.

Kanunun çıkmasından sonra da grevler devam etmiştir. 1910'da Kazlıçeşme ve Tramvay işçileri grevleri, 1911'de Selanik'te reji işçileri grevi ilk grevlerden sayılabilir. 20 kadar işçinin işten atılmasına tepki olarak 2000'den çok İstanbul reji işçisi grev yapmıştır.¹⁷⁴ 26 Ekim'de Samsun reji amelesi grevde bulunduğu ve nezaret dairesini taşa tuttuğu, çarpışmalar sonunda her iki taraftan ikisi ağır olmak üzere 8, 10 kişinin yaralandığı ve araya girenlerin gayretleriyle, işçiye %20, %25 zam yapılarak greve son verildiği bildirilmektedir.¹⁷⁵

Tensikat¹⁷⁶ ve ıslahatı akim bırakmak için işinden çıkarılmış olan bazı memurların, diğer memurları greve teşvik ettiklerinin öğrenildiği, durumun tahkik edilmesi, böyle davrananlar hakkında kanuni işlemlerin yapılması konusunda umum tebliğat yayımlanmıştır.¹⁷⁷

Grevleri sabık idarenin taraftarlarının da desteklediği görülmektedir. Kosova'daki kasap esnafının kendilerinden zebhiye rüsumu¹⁷⁸ alınmamasını temin amacıyla yaptığı greve, idare-i sabıka taraftarlarının tahrikiyle çarşı halkı da iştirak ederek dükkânlarını kapatmışlar ise de alınan tedbirler üzerine dükkânlar tekrar açılmış ve buna sebebiyet verenler yakalanarak adliyeye sevk edilmişlerdir.¹⁷⁹

Tatil-i Eşgâl Kanunu sonrasında işçilerin toplantı ve cemiyet kurma haklarıyla ilgili henüz bir kanun çıkarılmamış olmasına dayanılarak, bu yöndeki taleplerin askıda tutulması ve memurların da bu tür cemiyetlerle alakaları neticesinde resmi işlerde bir aksamaya sebebiyet vermeleri durumunda gerektiği şekilde cezalandırılmaları, ayrıca greve teşebbüs halinde müteşebbislerinin kanunî takibata tabi tutulmalarına karar kılınmıştır.¹⁸⁰

Bazı grev vakalarının da yapılan tahkikat neticesinde asılsız olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun bir örneği Samsun'da görülmüştür. Çoğunluğu Rum olan 800 kadar işçinin Samsun Reji Nezareti'ne hücum ederek Almanya tebaasından reji müdürü Mösyö Marulis'in elbisesini parçalayıp saatini gasb ettikleri, bazı kişileri yaraladıkları ve bu duruma Samsun Mutasarrıfı'nın müsamahasının ve grevcileri teşvik etmesinin neden olduğu, bundan dolayı mutasarrıfın tedibi ve reji müdürünün zararının tazmin edilmesine dair Almanya sefaretinden bir muhtıra verilmiştir. Muhtıra üzerine Canik mutasarrıflığınca yapılan tahkikat neticesinde böyle bir saldırı olayının vuku bulmadığı ortaya çıkmıştır.¹⁸¹ Buna rağmen Almanya sefareti, hükümete bir muhtıra daha vermiştir. Muhtırada Samsun Reji

¹⁷⁴ Sencer, *a.g.e.*, s. 203.

¹⁷⁵ *İkdam*, 26 Ekim 1908.

¹⁷⁶ Tensikat: Fazla memuru işten çıkarma.

¹⁷⁷ *BOA, DH.MKT.*, 2729/78.

¹⁷⁸ Kasaplardan kestikleri hayvanlar için alınan vergi.

¹⁷⁹ *BOA, DH.MKT.*, 64/2911.

¹⁸⁰ *BOA, DH.MKT.*, 2703/95.

¹⁸¹ *BOA, DH.MKT.*, 2648/63.

Müdürü Mösyö Marulis'in grevcilerin hücumuna duçar olduğundan bahisle zarar ve ziyanının tazmini talep edildiğinden gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir.¹⁸²

Grev teşebbüslerine devam edilmesi hükümeti bu hususta esnek davranmaya sevk etmiştir. İşçilerin yasal çerçevede grev haklarını kullanabilmeleri sağlanmıştır. Grev yapacak olan çalışanların bu eylemlerden bir kaç gün evvel zaptiye dairelerini bilgilendirmeleri gerektiği bildirilmiştir.¹⁸³ İzmir'deki işçilerin toplantı ve grev yapma hakkı verilmesi talepleri üzerine amelenin hakkının korunduğunu sık sık iş bırakarak müşkülât çıkarmamaları yönünde telkinde bulunulmuştur.¹⁸⁴

İşçilerin grevleri önlemede işçilere birtakım vaatlerde bulunulma yoluna da gidilmiştir. İzmir bölgesinde demiryolu işçilerinin grev yapmalarının meydana getirdiği olumsuzluklar üzerine işçilerin maaşlarının artırılacağı yönündeki vaatler neticesinde işçiler iş bırakma eyleminden vazgeçmişlerdir.¹⁸⁵ Bursa İpek ve Halı Fabrikası'nda meydana gelen grevde de müstahdem kadın işçiler yevmiye ve mesai saatlerindeki anlaşmazlık nedeniyle greve gittiklerinden hükümetçe bu konuda bir nizamname hazırlanıncaya kadar muvafık bir suret-i tesviyenin temini istenmiştir.¹⁸⁶ Hükümet, işçilerle şirket yetkilileri arasında arabuluculuk yaparak grevleri engellemeye çalışmıştır. Örneğin Rumeli Şimendifer Kumpanyası'nda çalışmakta iken bazı hak talepleri ile greve giden hamallar ile kumpanya yetkililerinin arasını bulmak maksadıyla Şehremaneti teklifte bulunmuş ve bu teklif Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderilmiştir.¹⁸⁷

Bazı grevler de işçilerin ustabaşlarının işten uzaklaştırılma talepleri neticesinde çıkmıştır. Zonguldak Gelik Madeni işçileri, Kaye adındaki ustabaşlarının uzaklaştırılması için grev yapmışlardır. Ancak Fransız Sefareti bu ustabaşının korunmasını hükümetten talep etmiş, hükümetin araya girmesiyle maden işçileri greve son vermişlerdir.¹⁸⁸

Sonuç

Avrupa'da meydana gelen Sanayi İnkılabının meydana getirdiği yeni gelişmeler, farklı iş kollarını ortaya çıkartmıştır. Bu iş kolları yeni iş olanaklarını da beraberinde getirmiştir. Gelişen sanayi ile işçi hareketlerinde birtakım değişmeler de görülmeye başlamıştır. Batıdaki bu gelişmeler Batılılaşma süreci içindeki Osmanlı Devleti'ni de doğrudan etkilemiştir. Özellikle devletin Batılı

¹⁸² BOA, DH.MKT., 2732/11.

¹⁸³ BOA, DH.MKT., 2703, 122.

¹⁸⁴ BOA, DH.MKT., 2874/61.

¹⁸⁵ BOA, DH.İD., 107/34.

¹⁸⁶ BOA, DH.İD., 107/17.

¹⁸⁷ BOA, DH.MKT., 2733/39.

¹⁸⁸ BOA, DH.MUİ., 115/36.

devletlerle yaptığı ticarî anlaşmalar Osmanlı iktisadî yapısını da kökünden değiştirmiştir. Yeni açılan iş kollarıyla tanışan Osmanlı insanı, Batılı manada işçi statüsüne sahip olmuştur. Bu iş kollarının işçiler açısından sağlıklı koşullar oluşturulmaması, ücretlerin azlığı ve zamanında verilmemesi gibi nedenler işçileri birtakım arayışlara yöneltmiştir. Bu yöneliş Osmanlı Devleti'nde işçi hareketlerine sebep olmuştur. İşçiler arasında çalışma zamanı, ücretler, sağlık gibi hakları kamu ve özel şirketlerden isteme şeklinden tatil-i Eşgâl hadisesi ortaya çıkmıştır.

1860'lardan sonra işçi hareketlerinde kayda değer gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Bir sendika niteliğinde olmayan işçi dernekleri ve sandıkları oluşturularak, iş bulma kurumu ve işçi problemleri ele alınmaya başlamıştır. Bunlar bir çeşit hayır kurumları niteliği taşımaktadırlar. Osmanlı işçi hareketlerinin, gerçek bir grev niteliği kazanması ve kamuoyunda yankı bulması 1870'lerden sonraki yıllara rastlar.

Hürriyetin ilanıyla birlikte grev hareketlerinde daha önce görülmedik bir gelişme yaşanır. Ağustos - Eylül 1908 arasında meydana gelen grevler, bir hak arama adına çıkmaktadır. Bu grevlerin temel özelliği ücret artışı istekleri üzerinde odaklaşan ekonomik nitelikli eylemlerdir. Meşrutiyet grevlerinin bir özelliği de kendiliğinden olmasıdır. Bu da meşrutiyet grevlerinin teşkilatlı olmadığını ortaya koymaktadır. Başlangıçta başta İttihat ve Terakki Cemiyeti olmak üzere, hükümet, kamuoyu ve basın grevleri hürriyetin bir gereği olarak görmüşler ve desteklemişlerdir. Ancak grevlerin, siyasî, idarî ve iktisadî açıdan toplumsal bir sorun ortaya çıkartmasıyla, grev sempatisi antipatiye dönüşmüştür. İkdam gazetesi, grevlerin adeta bir illet-i müstevliye halini aldığını, grevlerin, yalnız şirketle amele arasında ortaya çıkan bir ihtilaf olmakla kalmadığını, memleketin iktisadî durumu üzerinde tesir yaptığı yorumunu yaparak grevleri eleştirmiştir.¹⁸⁹

Osmanlı Devleti'nde yatırımların büyük bölümü yabancı sermaye tarafından gerçekleştirilmekteydi. Grevlerin çoğu yabancı iş kollarında meydana geldiğinden, yabancı şirketler hükümete başvurarak grevlerin önünün alınmasını istedikleri öne sürülmektedir. Bu sorunu engellemek için Meclis-i Mebusan'da önce Tatil-i Eşgâl Kanun-ı Muvakkatı adıyla geçici bir yasa, ardından Tatil-i Eşgâl Yasası çıkartılmıştır. Bu kanun ilk grev ve sendika kanunudur. Kanunun özü, işçi hareketlerini kısıtlayıcı ve baltalayıcı niteliktedir. Yalnız umuma müteallik hizmet ve şirketlerde çalışanları kapsıyorsa da, o dönemde en fazla işçi çalıştıran ve işçilerin büyük kümeler halinde toplanmış oldukları işkollarının, demiryolları, tramvay şirketleri, reji işyerleri, liman ve gaz, su ve elektrik gibi şirketler olduğu, ayrıca kanunun kapsamına giren işkolları tüketici olarak sayılmadığı için, gerçekte bu işçi hareketlerine indirilmiş bir darbedir. Yasaların

¹⁸⁹ İkdam 16 Eylül 1908, akt. Sencer, a.g.e., s. 197.

1908 Ağustos – Eylül ayı grev dalgasının hemen arkasından, acele çıkarılmış olması da bu kanıyı doğrulamaktadır. Yani, kanunun amacı, işçinin grev ve sendika kurma haklarını düzene bağlamak değil, kısıtlamaktır.¹⁹⁰

Yasa grevlerin önünü kesmişse de sonlandıramamıştır. Ülkenin muhtelif yerlerinde meydana gelen grev hareketlerinin bir bölümü, gösteri olmaktan çıkarak, güvenlik güçleriyle çatışmaya kadar vardırılmıştır. Hükümet grevlere olumsuz baktığından, grevlere müsaade etmemiş, grevlere müdahalede bulunmuştur. İşçilerin de zaman zaman güvenlik güçleriyle çatışmaya girdiği görülmektedir. Bu durum, güvenlik açısından bir sorun teşkil etmektedir. İşçilerin, haklarını taşkınlıkla, kargaşalıkla, asayişi bozmakla elde edeceklerini sanmaları ciddi bir bunalım meydana getirmiştir.

¹⁹⁰ Sencer, *a.g.e.*, s. 202; Şanda, *a.g.e.*, s. 26.

Kaynakça

a) Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kaynakları

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye 1. Şube (DH.EUM.1.Şb).

Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Tahrirat Kalemi (DH.EUM.THR.).

Dahiliye Nezareti İdare (DH.İD.).

Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus (DH.KMS.).

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.).

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Kalemi (DH.MUİ.).

İrade Kanun ve Nizam (İ.KAN.).

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.).

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrak (Y.MTV.).

(not: belgelerin dosya ve gömlek numaraları metin içerisinde verilmiştir.)

b) Eserler ve Makaleler

ADANIR, Fikret, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ulusal Sorun İle Sosyalizmin Oluşması ve Gelişmesi”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, (der. Erik Jan Zürcher, Mete Tuncay), İletişim Yay., İstanbul 1995.

AĞRALI, Sedat, *Günümüze Kadar Belgelerle Türk Sendikacılığı*, Son Telgraf Matbaası İstanbul 1967.

AKSU, Osman Sulhi, *Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt*, İstanbul 1974.

AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1987.

BİRİNCİ, Ali, “II. Meşrutiyet’te İşsizlerin Kurduğu Çalışkan Kardeşler Cemiyeti”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 64, Nisan 1989.

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1990*, İmge Yayınları, Ankara 1995.

DERİNGİL, Selim, “Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdülhamid II (1876-1909)”, *International Journal of Middle East Studies*, 23 (1991), s. 345-359.

GÜLMEZ, Mesut, “1908 Grevleri (İlan-ı Hürriyet Grevleri)”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1996.

GÜLMEZ, Mesut, “Sendika Hakkı, Toplu Sözleşme ve Grevi de İçeren Toplu Eylem Haklarını Kapsar mı?”, *Çalışma ve Toplum*, Cilt 3, (2008).

- GÜLMEZ, Mesut, “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- GÜLMEZ, Mesut, *Sendikal Hakların Uluslararası Kuralları ve Türkiye (UÇÖ/ILO Sözleşme ve İlkeleri)*, TODAİE Yayını, Ankara 1988.
- GÜLMEZ, Mesut, *Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1991.
- GÜZEL, M. Şehmus, “1871 Ameleperver Cemiyeti”, *Bilim ve Sanat*, Sayı 8, Ağustos 1981.
- GÜZEL, M. Şehmus, *Grev*, Sosyalist Yayınlar, İstanbul 1993.
- GÜZEL, M. Şehmus, *Türkiye’de İşçi Hareketleri*, Sosyalist Yayınları, İstanbul 1993.
- GÜZEL, M. Şehmus, “1908 Kadınları”, *Tarih ve Toplum*, Cilt 2, Sayı 6-12, 17 Temmuz 1984.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950*, (derl. Donald Quataer Eric Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul 1988.
- KAZGAN, Gülten, *Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen*, Altın Kitaplar, İstanbul 1997.
- KONGAR, Emre, *Toplumsal Değişme Kurumları ve Türkiye Gerçeği*, Bili Yayınevi, Ankara 1979.
- KURTHAN, Fişek, *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*, Doğan Yayınevi, Ankara 1969.
- MAKAL, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri 1850-1920*, İmge Kitabevi, Ankara 1997.
- NICOLE, M. N. A., “Bursa’da Kadın İşçilerin 1910 Grevi”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 39, Mart 1997.
- ONUR, Hakkı, “1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler”, *Türk ve Dünya*, Mart 1977.
- ÖKÇÜN, Ahmet Gündüz, *Tatil-i Eşğâl Kanunu 1909, Belgeler Yorumlar*, SBFY, Ankara 1982.
- SAYMEN, Ferit Hakkı, “Sendikalar Kanun Tasarısı Hakkında Mütalâa”, *İşveren*, Cilt 1, Sayı 2, (1963).
- SENCER, Oya, *Türkiye’de İşçi Sınıfı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul 1969.
- SÜLKER, Kemal, *100 Soruda Türkiye’de İşçi Hareketleri*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1968.
- SÜLKER, Kemal, *Türkiye’de Sendikacılık Tarihi*, Bilim Kitabevi Yayınları, İstanbul 1987.
- SÜLKER, Kemal, *Türkiye’de Sendikacılık*, İstanbul 1955.
- ŞANDA, H. Avni, *1908 İşçi Hareketleri*, İstanbul 1976.

- ŞANDA, H. Avni, *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar*, Akşam Mat., İstanbul 1332.
- ŞİŞMANOV, İvan Dimitir, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, Belge Yay., İstanbul 1978.
- TALAS, Cahit, *Sosyal Ekonomi*, S Yayınları, Ankara 1976.
- TOPRAK, Zafer, “İlan-ı Hürriyet ve Anadolu Osmanlı Demiryolu Memur ve Müstahdemini Cemiyet-i Uhüvvetkarânesi”, *Tarih ve Toplum*, Sayı 57, Eylül 1988.
- TOYDEMİR, Sedat, “Türkiye’de İş İhtilâflarının Tarihçesi ve Bugünkü Durumu”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, İstanbul 1951.
- TUNA, Orhan, *Grev Hakkı*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1962.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, “19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, XI/2, (1981), 5-22.
- ÜSTEL, Füsun, “II. Meşrutiyet ve Vatandaşlığın İcadı”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- YAZGAN, Turan, “Türkiye’de Sendikal Hareketler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 20.
- YAZICI, Erdinç, *Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi*, Aktif Yayınları, Ankara 1996.
- YURDAL, Milcan, *Türkiye’de İşçi Hareketleri ve Sendikal Haklar*, yay. y., İstanbul 1986.

